
ΤΟ ΑΙΤΗΜΑ ΤΗΣ ΜΙΚΡΟ-ΘΕΜΕΛΙΩΣΗΣ ΤΩΝ ΜΑΚΡΟ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ ΣΤΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ

ΔΙΟΝΥΣΗΣ Ν. ΓΡΑΒΑΡΗΣ

Ο όρος «αναλυτικός μαρξισμός» –και το εννοιακό παράδοξο που φέρει– επιχειρεί να περιγράψει μία συγκεκριμένη θεωρητική τάση που διαμορφώνεται στα πλαίσια των σύγχρονων μαρξιστικών συζητήσεων περί τα τέλη της δεκαετίας του 1970· ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα αυτής της τάσης έγκειται στη ρητά εκδηλωμένη πρόθεσή της για επαναπροσδιορισμό θεμελιωδών εννοιών της μαρξικής θεωρίας, όπως για παράδειγμα αυτές της εκμετάλλευσης, της αξίας-εργασίας, του κοινωνικού/ταξικού πράττειν κλπ., με τη θέση αφητηριακών προϋποθέσεων κι «αξιωμάτων» που αντλούνται από μικρο-κοινωνικές θεωρίες, όπως η νεοκλασική οικονομική θεωρία κι η δεμπεριανή κοινωνιολογία, οι οποίες όχι μόνο συγκροτούνται αλλά επίσης αυτο-κατανοούνται ως «αντίπαλες» προς το μαρξισμό θεωρίες. Στη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας το εγχείρημα αναλυτικού επαναπροσδιορισμού της μαρξικής θεωρίας φαίνεται να έχει καλύψει ένα ευρύ φάσμα επιμέρους θεματικών, με αποτέλεσμα ένας μεγάλος αριθμός κοινωνικών επιστημόνων και θεωρητικών να έχει «ποντάρει» στην επιτυχία του εγχειρήματος αυτού και να συγκαταλέγεται μεταξύ των «υποστηρικτών» του «παραδείγματος» του αναλυτικού μαρξισμού¹.

1. Βλ. A. Carling, 1986 ιδιαίτερα σσ. 24-26, όπου υποστηρίζεται ότι η θεωρία του
78 ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΑ /τ. 2

Η ευρύτητα των ερευνητικών ενδιαφερόντων κι εξειδικεύσεων που καλύπτει η θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού είναι δυνατό, παρά την αντίθετη κατεύθυνση που έχουν ακολουθήσει οι τρέχουσες ερμηνείες², να εξηγηθεί με όρους που ευρίσκονται εκτός της «δυναμικής» του ίδιου του «παραδείγματος» και με αναφορά στις προϋποθέσεις που τίθενται προκειμένου να τεθεί το αίτημα περί «μικρο-θεμελίωσης». Με την έννοια αυτή, τα επιμέρους τυπικά γνωρίσματα που αναγνωρίζονται από τις τρέχουσες ερμηνείες, όπως για παράδειγμα ο μεθοδολογικός ατομισμός³, η χρήση μοντέλων ορθολογικής επιλογής και στοιχείων από τη θεωρία των «παιγνίων», η «εκλεκτική συγγένεια» προς νεο-φιλελεύθερες θεωρίες τύπου R. Nozick και J. Rawls⁴ ή προς θεωρίες περί «λογικής του συλλογικού πράττειν» όπως αυτή του M. Olson⁵ καθώς και η «ενδιάμεση» θέση που κατέχει η θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού σε σχέση με στρουκτουραλιστικές «αναγνώσεις» του μαρξισμού που δίνουν έμφαση και προτεραιότητα στο δομικό στοιχείο αφενός και με «αυθορμησιακές» θεωρίες περί συλλογικού/ταξικού πράττειν αφετέρου που αγνοούν το στοιχείο των δομών⁶, είναι δυνατό να συζητηθούν στο πλαίσιο αυτών των προϋποθέσεων.

αναλυτικού μαρξισμού συνιστά ένα πλήρες αναπτυγμένο παράδειγμα. Αντίθετα, στον E. Meiskins Wood, 1989, επιχειρείται η ανασκευή αυτού του ισχυρισμού περιορίζοντας την ευρύτητα του «παραδείγματος» στο έργο των J. Elster, J. Roemer και A. Przeworski.

2. Στην πρώτη κατηγορία ερμηνειών συγκαταλέγεται το A. Carling, 1986, στο οποίο αναφέρεται: «Ακριβώς επειδή η μεταβολή υπήρξε αναλυτική δεν είναι δυνατό να εντοπισθεί κάποια συμφωνία ως προς το συνολικό φάσμα των ενδιαφερόντων» [A. Carling, 1986, σ. 25, υπογραμμίσεις στο πρωτότυπο]. Ανάμεσα στις κριτικές ερμηνείες περιλαμβάνεται και το άρθρο της E. Meiskins Wood όπου μεταξύ των άλλων υποστηρίζεται ότι «ο ισχυρισμός ότι το παράδειγμα έχει ως ιδιαίτερο γνώρισμα τον αναλυτικό τρόπο παρουσίασης... δεν οδηγεί πουθενά δεδομένου ότι το αναλυτικό ύφος επιχειρηματολογίας είναι συμβατό με οποιοδήποτε σύνολο περιεχομενικών [substantive] προτάσεων» [E. Meiskins Wood, 1989, σ. 42].
3. Πρβλ. A. Levine-E. Sober-E. Olin Wright, 1987.
4. E. Meiskins Wood, 1989, σσ. 44-45.
5. Πρβλ. S. Lash-J. Urry, 1984.
6. A. Carling, 1986, σ. 28.

Στις ενότητες που ακολουθούν, και σε αντιδιαστολή προς τις τρέχουσες ερμηνείες, θα υποστηριχθεί ότι οι προϋποθέσεις αυτές είναι δυνατό να ανιχνευθούν στην απόρριψη της δεσμευτικότητας της εννοιακής κατασκευής, η οποία στο μαρξικό έργο είναι άρρηκτα συνυφασμένη με την προβληματική περί «διαλεκτικής έκθεσης των κατηγοριών» [Darstellung], καθώς και στον «κατακερματισμό/διάλυση» όχι μόνο του γνωστικού αντικειμένου αλλά και των όρων πρόσληψης του τελευταίου από τη θεωρία. Αυτή η στάση της θεωρίας έχει ως αποτέλεσμα έναν ιδιότυπο φετιχισμό κατά τη διαδικασία ανάπτυξης των εννοιών. Πιο συγκεκριμένα, με την περαιτέρω εξειδίκευση της «αδιάφορης» ως προς ουσιώδη γνωρίσματα του αντικειμένου αναλυτικής μεθόδου σε φορμαλιστικά μοντέλα ορθολογικής επιλογής, στρατηγικής συμπεριφοράς, «παιγνίων» και κανόνων ισορροπίας οι προϋποθέσεις αυτές εμφανίζονται ως μορφικά αποτελέσματα, η περιγραφή των οποίων εξαντλείται στο εσωτερικό των επιμέρους μοντέλων. Είναι, μάλιστα, χαρακτηριστικό ότι κι οι ερμηνείες της θεωρίας του αναλυτικού μαρξισμού μετέχουν του φετιχισμού, καθώς εκλαμβάνουν εσφαλμένα αυτά τα μορφικά αποτελέσματα ως θεμελιώδη χαρακτηριστικά της θεωρίας, με αναφορά στα οποία επιχειρείται η ερμηνεία της τελευταίας⁷.

Αυτός ο φετιχισμός των εννοιών που διακρίνει τη θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού συγκαλύπτει, μεταξύ των άλλων, και τις δυνατότητες διαλόγου με την υπό ανακατασκευή μαρξική θεωρία καθώς και τους «λόγους» με βάση τους οποίους αποκτά «σημασία» [relevance] το εγχείρημα του αναλυτικού επαναπροσδιορισμού και το αίτημα της «μικρο-θεμελίωσης». Αυτό έχει ιδιαίτερο ερευνητικό βάρος, δεδομένου ότι η θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού καθώς και το συστατικό γι' αυτήν αίτημα περί «μικρο-θεμελίωσης» δεν είναι αυθαίρετο ως προς τον προσανατολισμό του· μάλλον, αναφέρεται στην

7. Χαρακτηριστικό σύμπτωμα αυτής της σύγχυσης είναι κι οι διαφωνίες ως προς την ονοματολογία: αναλυτικός μαρξισμός, μαρξισμός της ορθολογικής επιλογής, μαρξισμός του συλλογικού πράττειν, νεοκλασικός [sic] μαρξισμός, μαρξισμός της θεωρίας των «παιγνίων», κ.ο.κ.

ίδια τη μαρξική θεωρητική κατασκευή, τους όρους σύστασης της οποίας επιχειρεί να επαναπροσδιορίσει «αναλυτικά».

Στις σελίδες που ακολουθούν θα επιχειρηθεί η «αποκλι-
τάσταση» αυτού του διαλόγου ανάμεσα στη μαρξική θεωρία και στην προσπάθεια αναλυτικού επαναπροσδιορισμού της με τη θέση του αιτήματος περί «μικρο-θεμελίωσης» κατά την εξέταση τριών επιμέρους θεματικών ενοτήτων. Στην πρώτη από αυτές θα παρουσιασθούν οι βασικές μεθοδολογικές «αξιώσεις» που προβάλλει η θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού και οι δυνατές συνδέσεις τους με τυπικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα αυτής της θεωρίας. Στη δεύτερη ενότητα θα συζητηθεί η θεωρία περί συλλογικού/ταξικού πράττειν, όπως η τελευταία έχει διατυπωθεί στο έργο του J. Elster. Αντικείμενο της τελευταίας ενότητας είναι η προσπάθεια αναλυτικού επαναπροσδιορισμού θεμελιωδών κατηγοριών της μαρξικής πολιτικής οικονομίας, όπως αυτή είναι διατυπωμένη από τον J. Roemer.

1. Αναλυτικός μαρξισμός: βασικές μεθοδολογικές «αξιώσεις»

Μία πρώτη μεθοδολογική «αξίωση» που συνοδεύει και στηρίζει το αίτημα περί «μικρο-θεμελίωσης» είναι εκείνη του «χωρισμού» της αναλυτικής μεθόδου από το γνωστικό αντικείμενο, από το «κοινωνικό» και ειδικότερα της απόρριψης των «αναγκαίων» και δεσμευτικών συνδέσεων της θεωρίας από ουσιώδη χαρακτηριστικά αυτού του αντικειμένου. Αυτή η προβαλλόμενη από τον αναλυτικό μαρξισμό «αξίωση» έχει τεθεί με ποικίλους τρόπους και μορφές. Κατ' αρχήν εντοπίζεται στη διάκριση μεταξύ θεωρίας και φορμαλιστικών μοντέλων· ειδικότερα έχει υποστηριχθεί ότι «... οι θεωρίες ευρίσκονται στο εσωτερικό ενός “διαισθητικού” [intuitional] πεδίου. Η συνοχή της θεωρίας δοκιμάζεται με την κατασκευή μοντέλων τα οποία είναι σχηματικές αναπαραστάσεις της θεωρίας και στο πλαίσιο των οποίων είναι δυνατή η χρήση μαθηματικών. Η κατασκευή ενός μοντέλου επιτρέπει τη δια-

τύπωση προτάσεων [statements] οι οποίες από λογική σκοπιά είναι αναμφισβήτητα αληθείς στο εσωτερικό του μοντέλου. Από την άλλη μεριά, προτάσεις που διατυπώνονται στο εσωτερικό της θεωρίας δεν έχουν την ίδια λογική “θέση” [status]...η θεωρία, στο βαθμό που κινείται σε ένα “δισαισθητικό” πεδίο, χαρακτηρίζεται κατ’ ανάγκη από ασάφεια. Η ασάφεια αυτή εντοπίζεται με τη συνάρθρωση αντιφατικών μοντέλων της ίδιας θεωρίας» [J. Roemer, 1981, σ. 3]. Η διάκριση αυτή μεταξύ «δισαισθητικής» θεωρίας αφενός και φορμαλιστικών μοντέλων στο εσωτερικό των οποίων είναι δυνατή η διατύπωση κι ο έλεγχος λογικά αληθών προτάσεων δεν ισοδυναμεί με μονομερή κίνηση από το προ-επιστημονικό πεδίο της «διαίσθησης» στον αυστηρά οριοθετημένο χώρο που περικλείεται από τα μοντέλα· παράλληλα, κι αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για τη θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού, υποδηλώνει και μία επιστροφή από τα μοντέλα στο πεδίο της «δισαισθητικής» θεωρίας με την απόδοση «λογικής αξίας» στις προτάσεις της τελευταίας, με την απόδειξη δηλαδή των «θεωρημάτων». Κατά την πρώτη κίνηση διαπιστώνεται ότι με το χαρακτηρισμό της θεωρίας και των θεμελιώσεών της στη γνωστική και προ-επιστημονική δύναμη της «διαίσθησης» επιχειρείται η σχετικοποίηση των συνδέσεων μεταξύ «ασαφών» θεωρητικών προτάσεων με ουσιώδη γνωρίσματα του αντικειμένου, αφού στο πεδίο της «διαίσθησης» δεν υπάρχουν κριτήρια με αναφορά στα οποία θα ήταν δυνατό να «αποφασισθεί» η αλήθεια των προτάσεων της θεωρίας. Παρατηρείται, με άλλα λόγια, κατά την κίνηση αυτή μία αφαίρεση από το περιεχόμενο των προτάσεων κι ένας προσανατολισμός στη μορφή τους, προς την οποία άλλωστε έλκονται και τα κριτήρια αλήθειας ή ψεύδους.

Στο πλαίσιο της θεωρίας του αναλυτικού μαρξισμού η διάκριση μεταξύ «δισαισθητικής» θεωρίας αφενός και φορμαλιστικών μοντέλων, με αναφορά στα οποία δοκιμάζεται η «αλήθεια» των θεωρητικών προτάσεων, συνδυάζεται με τη θέση, σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχει μία ειδική μαρξιστική μέθοδος ή μία «λογική εξήγηση» που είναι χαρακτηριστική για τη μαρξική θεωρία. Αναφέρεται έτσι ότι «σύμφωνα με τους εκπροσώπους του αναλυτικού μαρξισμού αυτό που δια-

κρίνει το μαρξισμό (από άλλες θεωρίες ενν., Δ. Γ.) είναι οι περιεχομενικές του αξιώσεις [substantive claims] κι όχι η μεθοδολογία του» [A. Levine - E. Sober - E. Olin Wright, 1987, σ. 67]⁸. Η διάρρηξη των «περιεχομενικών αξιώσεων» της μαρξικής θεωρίας από τη δεσμευτική ανάπτυξη των εννοιών επιτρέπει στους εκπροσώπους του αναλυτικού μαρξισμού να εντάξουν τις πρώτες στο προ-επιστημονικό πεδίο της «διαισθητικής» θεωρίας και συνακόλουθα οδηγεί στην κατανόησή τους ως προτάσεων υπό αίρεση. Η «δοκιμασία» των προτάσεων αυτών λαμβάνει χώρα στο εσωτερικό φορμαλιστικών μοντέλων, όπου από γνωσεοθεωρητική σκοπιά οι όροι πρόσληψης του αντικειμένου και τα κριτήρια ισχύος των εννοιών ανατρέχουν σε θεωρίες λογικού ατομισμού. Ειδικότερα, ακολουθώντας την επιστημονική «στρατηγική» της απόδοσης «κατηγορημάτων»/ιδιοτήτων στα «άτομα», επιδιώκεται η διατύπωση προτάσεων με αναφορά στις οποίες είναι δυνατή η διαπίστωση της «κατά την αλήθεια αξίας τους» [truth value] με την επαλήθευση ή μη των εκάστοτε κατηγορημάτων. Από τη σκοπιά του αντικειμένου, η «στρατηγική» αυτή ισοδυναμεί με την κατασκευή «λογικών σχέσεων», η ισχύς των οποίων αποφασίζεται σύμφωνα με τη θεμελιώδη γι' αυτά τα μοντέλα μεθοδολογική αξία της λογικής συνοχής· η θέση της «λογικής συνοχής» ως έσχατου κριτηρίου έχει ως συνέπεια την «απάλειψη» από τη θεωρητική κατασκευή των εγγενών για τις κοινωνικο-επιστημονικές έννοιες «αντιφάσεων» (αντιφατικές σκοποθεσίες, αντιφατικές αξιολογήσεις/ιεραρχήσεις σκοποθεσιών, αντιφατικές πορείες του πράττειν κλπ.).

Με την παραδοχή του διαισθητικού χαρακτήρα των «περιεχομενικών» προτάσεων και τη συνακόλουθη «ενδεχομενικότητα» των συναφών για τη θεωρία όψεων του «κοινωνικού» μεταβάλλονται, όπως επισημάνθηκε, οι όροι πρόσληψης του αντικειμένου και τα κριτήρια ισχύος των εννοιών. Η μεταβολή αυτή, σε σχέση με τη μαρξική θεωρία, σημαίνει «διάλυση» των όρων πρόσληψης της κοινωνίας ως όλου καταμερισμού

8. Βλ. επίσης J. Roemer, 1986α, σ. 191 και J. Elster, 1985, σ. 3.

εργασίας. Παράλληλα, το σύνολο των «περιεχομενικών αξιώσεων» της ίδιας της μαρξικής θεωρίας δεν είναι πλέον δυνατό να δεσμεύσει τη σύσταση κι ανάπτυξη αφηρημένων-γενικών εννοιών από χαρακτηριστικά του αντικειμένου, δεδομένου ότι από τη σκοπιά των μοντέλων του «λογικού ατομισμού» τα τελευταία εμφανίζονται και κατανοούνται ως «ενδεχομενικότητες». Με την έννοια αυτή, η «γενικότητα» των αφηρημένων εννοιών στο πλαίσιο του αναλυτικού μαρξισμού επιτυγχάνεται με την αποσύνδεση της θεωρητικής κατασκευής από την πραγματική-ιστορική «κίνηση» του αντικειμένου. Κατά συνέπεια, η «υπεριστορική» ισχύς των αφηρημένων εννοιών κρίνεται με αφαίρεση από την ιστορικότητα του αντικειμένου, σε αντιδιαστολή προς την ίδια τη μαρξική θεωρία, στο πλαίσιο της οποίας οι αφηρημένες έννοιες, εκείνες δηλαδή που ισχύουν εν γένει για όλες τις κοινωνίες, είναι αφηρημένες στο βαθμό που αναφέρονται σε ουσιώδη χαρακτηριστικά συγχρόνων κοινωνιών⁹. Πιο συγκεκριμένα, οι γενικές κατηγορίες που συγκροτούνται στο εσωτερικό του αναλυτικού μαρξισμού είναι γενικές κι αφηρημένες στο βαθμό που προσεγγίζουν την απλούστερη δυνατή μορφή, στην οποία καταλήγει η ανάλυση των «περιεχομενικών αξιώσεων» και η οποία από τη σκοπιά του αντικειμένου συμπίπτει με την έννοια του «γυμνού» από κάθε κοινωνική σχέση –κι από τη σκοπιά της θεωρίας από κάθε «κατηγορήμα»– ατόμου· με τον τρόπο αυτό η θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού τοποθετείται σε ένα προ-μαρξικό πλέγμα θεωριών, απέναντι στις οποίες η μαρξική θεωρία επιχειρώντας να εντοπίσει το επίπεδο θεμελίωσης των πολιτικο-οικονομικών κατηγοριών έχει ήδη ασκήσει κριτική στο παράδειγμα των «Ροβινσονάδων». Στην πραγματικότητα, ωστόσο, η κατασκευή «λογικά αναγκαίων σχέσεων» σε κάθε πρόταση ξεχωριστά δεν αποφεύγει τις «ενδεχομενικότητες», που κατ' αρχήν εντοπίζει στις περιεχομενικές αξιώσεις, δεδομένου ότι το πρόβλημα του «σχετικισμού» των εννοιών επανεμφανίζεται υπό νέα μορφή κατά τις «μεταβάσεις» από μία μεμονωμένη

9. Πρβλ. σχετικά K. Marx, 1989, τόμ. I, σσ. 54-55 για την έννοια της παραγωγής εν γένει και σσ. 68-69 για την έννοια της αφηρημένης εργασίας.

πρόταση σε μία άλλη, με άλλα λόγια κατά τη θεωρητική κατασκευή «σχέσεων μεταξύ σχέσεων»: ειδικότερα, σε περιπτώσεις αντιφατικών προτάσεων, η «σχέση των σχέσεων» κατασκευάζεται σύμφωνα με τη «σχετικιστική» λογική της «συνάρθρωσης» αυτών των αντιφατικών «σχέσεων», κατασκευάζεται δηλαδή ως «αντι-σχέση».

Μία δεύτερη μεθοδολογική αξίωση, η διατύπωση της οποίας προτάσσεται του αιτήματος περί «μικρο-θεμελίωσης» αναφέρεται στη διάκριση μεταξύ επαγωγικής [inductive] αφενός κι απαγωγικής [deductive] μεθόδου αφετέρου, διάκριση η οποία συνυφαίνεται με την κριτική από μέρους της θεωρίας του αναλυτικού μαρξισμού σε «λειτουργιστικές θεωρίες». Όπως κι η διάκριση μεταξύ «διαισθητικής θεωρίας» αφενός και φορμαλιστικών/επιστημονικών μοντέλων αφετέρου, έτσι και η κριτική στο «λειτουργισμό» κι η παράλληλη διάκριση μεταξύ επαγωγικής κι απαγωγικής μεθόδου αυτοκατανοείται ως κριτική στη δεσμευτικότητα της «διαλεκτικής έκθεσης των κατηγοριών», η οποία αποτελεί τυπικό γνώρισμα της μαρξικής θεωρίας¹⁰, κι η οποία επιχειρείται να επαναδιατυπωθεί σε «αναλυτική γλώσσα», αφαιρώντας με τον τρόπο αυτό κάθε επιχείρημα από όσους –μεταξύ των οποίων κι η ίδια η μαρξική θεωρία– υποστηρίζουν ότι υπάρχει μια θεμελιώδης ασυμβατότητα ανάμεσα σε αυτές τις δύο μεθόδους¹¹. Στο πλαίσιο της θεωρίας του αναλυτικού μαρξισμού η διάκριση μεταξύ απαγωγικής αφενός κι επαγωγικής μεθόδου αφετέρου στηρίζεται σε δύο επιμέρους επιχειρήματα, από τα οποία το πρώτο αναφέρεται στην αποσύνδεση της απαγωγικής μεθόδου από ολιστικού τύπου κοινωνικές θεωρίες, ενώ το δεύτερο, με αναφορά στο οποίο τίθεται κι η κυρίως διάκριση, υποστηρίζει την ορθότητα αυτής της μεθόδου μόνο σε συνδυασμό με ατομιστικού τύπου κοινωνικές θεωρίες.

Από τη σκοπιά του πρώτου επιχειρήματος, η σύνδεση της απαγωγικής μεθόδου με ολιστικές προσεγγίσεις στη μαρξική θεωρία έχει ως αποτέλεσμα μια εσφαλμένη εκδοχή «απα-

10. Πρβλ. J. Elster, 1985, σσ. 37-39.

11. Βλέπε J. Elster, 1985, σ. 37 και J. Roemer, 1982, σ. 513.

γωγής», τη «διαλεκτική απαγωγή» [dialectical deduction]· πιο συγκεκριμένα, ο όρος αυτός αναφέρεται στη διαδικασία «διαλεκτικής έκθεσης των πολιτικο-οικονομικών κατηγοριών», έτσι όπως η τελευταία, κατά τις διαπιστώσεις του J. Elster, παρουσιάζεται στα αρχικά Κεφάλαια του Α' τόμου του «Κεφαλαίου» και σε κεντρικής σημασίας θεματικές ενότητες των Grundrisse¹². Εδώ, η κριτική έχει ως αφετηρία μία εσφαλμένη κατανόηση της ίδιας της «διαδικασίας διαλεκτικής έκθεσης των κατηγοριών», δεδομένου ότι εκλαμβάνει την τελευταία ως «λογική διαδοχή εννοιών που ακολουθεί τα εξής στάδια: προϊόν-εμπόρευμα-αξία ανταλλαγής-χρήμα-κεφάλαιο-εργασία» [J. Elster, 1985, σ. 38]. Με την έννοια αυτή παραγνωρίζεται ότι η βασική σημασία της «διαλεκτικής έκθεσης των κατηγοριών» στο μαρξικό έργο συνίσταται στο ζήτημα της εννοιακής ανάπτυξης ουσιωδών κοινωνικών σχέσεων με τέτοιο τρόπο ώστε να εξηγείται κι ο τρόπος ανάπτυξής τους, ενώ ταυτόχρονα τίθεται και το ζήτημα διατύπωσης των λόγων με βάση τους οποίους είναι δυνατή η ιστορική πραγμάτωση των σχέσεων αυτών. Στη «λογική διαδοχή των εννοιών» κατά τα στάδια που αναφέρθηκαν στο προηγούμενο απόσπασμα είναι φανερό ότι η εννοιακή ανάπτυξη τίθεται όχι ως εννοιακή ανάπτυξη ουσιωδών κοινωνικών σχέσεων αλλά ως καθαρά λογική ανάπτυξη εννοιών· με μαρξικούς όρους, η καθαρά λογική ανάπτυξη των εννοιών κατά τα στάδια που αναφέρει ο J. Elster αντιστοιχεί σε μία υποστασιοποιημένη μορφή «έκθεσης των κατηγοριών», η οποία κατά το περιεχόμενό της ανταποκρίνεται στη διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου. Επί πλέον, αυτή η «λογική ακολουθία των εννοιών» συγχέει τις ουσιώδεις κοινωνικές σχέσεις οι οποίες κατά τη μορφή τους αντιστοιχούν στην έννοια του «ειδικά καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής» με τις εννοιακές προϋποθέσεις του «ουσιώδους» (εμπόρευμα, αξία ανταλλαγής, χρήμα), οι οποίες δεν τίθενται αυθαίρετα ή με καθαρά λογικά κριτήρια αλλά έλκονται ως έννοιες από την κατηγορία του «ειδικά καπιταλι-

12. J. Elster, 1985, σ. 37.

στικού τρόπου παραγωγής» ως μορφής του καταμερισμού της εργασίας. Αυτή η παραποίηση της «διαδικασίας διαλεκτικής έκθεσης των κατηγοριών» διευκολύνει την καταγγελία του ολισμού ως ανεπαρκούς θεωρίας, καθώς, όπως υποστηρίζεται, «είναι δύσκολο... να αποφασισθεί εάν ο αυτο-προσδιορισμός του κεφαλαίου επιτυγχάνεται εννοιακά ή με όρους συμπεριφοράς...» [J. Elster, 1985, σ. 39]. Αυτό σημαίνει ότι σε ολιστικού τύπου κοινωνικές θεωρίες, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται κι η μαρξική, δεν υπάρχει αποσύνδεση ανάμεσα στους όρους εννοιακής ανάπτυξης των κοινωνικών σχέσεων και στους όρους εξήγησης της κοινωνικής συμπεριφοράς, αφού οι τελευταίοι δεν τίθενται με αναφορά στις αξιολογήσεις και σκοποθεσίες των μεμονωμένων δρώντων αλλά σε σχέση με δεσμευτικά πλαίσια αξιών, τα οποία δεν είναι «εξωτερικά» ως προς την περιγραφή των κοινωνικών σχέσεων αλλά προκύπτουν με αναστοχασμό τόσο της θεωρίας όσο και των δρώντων επί των μορφών του καταμερισμού της εργασίας και των δυνατοτήτων υπέρβασής τους. Η αποσύνδεση των όρων εννοιακής ανάπτυξης των κοινωνικών σχέσεων από τους όρους του κοινωνικού πράττειν επιτρέπει στους εκπροσώπους του αναλυτικού μαρξισμού την κατανόηση του ολιστικού στοιχείου της μαρξικής θεωρίας ως «λειτουργιστικής παρέκδοσης». Με την έννοια αυτή ο «λειτουργιστής αντίπαλος» προκύπτει ως αλλοτριωμένη εικόνα του «πραγματικού αντιπάλου», σε σχέση με την οποία συγκροτεί τον εννοιακό της εξοπλισμό η θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού. Σύμφωνα με την τελευταία ο «λειτουργισμός» κι οι λειτουργιστικές εξηγήσεις των κοινωνικών φαινομένων είναι συνυφασμένες με έναν τύπο τελεολογικής φιλοσοφίας της ιστορίας¹³ στον οποίο τα κοινωνικά φαινόμενα εξηγούνται (κι αξιολογούνται) κατά τις συνέπειες θετικές είτε αρνητικές σε σχέση με την πραγμάτωση ενός –αφετηριακού ως προς την κατασκευή και «τελικού» ως προς την ανάπτυξη των φαινομένων– αξιολογικού «ιδεώδους», το οποίο κατά το περιεχόμενό του δεν αναφέρεται

13. J. Elster, 1985, σσ. 28-29.

κατ' ανάγκη στην υπέρβαση του «πραγματικού» αλλά είναι δυνατό να οριοθετείται σε σχέση με τη διατήρηση κι αναπαραγωγή του «υπάρχοντος». Η διαδικασία «απο-τελεολογοποίησης» στον αναλυτικό μαρξισμό στηρίζεται στην ιδέα σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχει αναγκαία σχέση ανάμεσα στις συνέπειες των πράξεων και στα κίνητρα των μεμονωμένων δρώντων, καθώς είναι δυνατό ένας υπολογίσιμος αριθμός συνεπειών να συμβαίνει «τυχαία», οπότε σε αυτές τις περιπτώσεις η «λειτουργιστική» θεωρία ευρίσκεται εν απορία. Με την έννοια αυτή παράλληλα προς την «απο-τελεολογοποίηση» της μαρξικής θεωρίας «παράγεται» ως συστατικό γνώρισμα του αναλυτικού μαρξισμού κι ο σχετικισμός των αξιών.

Για τη μαρξική θεωρία το ζήτημα δεν ισοδυναμεί με τον εντοπισμό ενός αξιακού ιδεώδους κοινωνικής αλληλεγγύης, το οποίο σε «χωρισμό» από το πλαίσιο περιγραφής θα τίθεται ως «μέτρο» της αξίας των πραγματικών σχέσεων, ανάλογα με το βαθμό προσέγγισής τους προς το ιδεώδες αυτό. Το ζήτημα, μάλλον, τίθεται σε σχέση με το δεσμευτικό τρόπο παρουσί-σης των όρων συγκρότησης της κοινωνίας ως όλου καταμερισμού εργασίας που προσλαμβάνει μορφές ακύρωσης του ιδεώδους της κοινωνικής αλληλεγγύης· με την έννοια αυτή το «αξιακό» αναδεικνύεται από την κριτική των πραγματικών αλλοτριωτικών σχέσεων. Η θέση των αξιών στη μαρξική θεωρία αποτελεί, κατά συνέπεια, μέρος της «διαδικασίας διαλεκτικής έκθεσης των κατηγοριών», της εννοιακής, δηλαδή, ανάπτυξης του πραγματικού. Με την έννοια αυτή το αξιακό ιδεώδες της κοινωνικής συνεργασίας προκύπτει με αφαίρεση από τις αλλοτριωτικές μορφές του καταμερισμού της εργασίας ενώ από την πλευρά της θεωρητικής κατασκευής τίθεται ως αφετηριακή προϋπόθεση περιγραφής του πραγματικού.

Η διάλυση της ενιαίας διαδικασίας «διαλεκτικής έκθεσης των κατηγοριών» κι η υποβάθμισή της σε «λειτουργισμό» υποδηλώνει τη διάρρηξη του περιγραφικού από το αξιολογικό, όπως άλλωστε διαφαίνεται κι από την περαιτέρω υποδιαίρεση του «λειτουργισμού» σε δύο δυνατές εκδοχές: (α) στο βραχυχρόνιο «λειτουργισμό» αφενός, σύμφωνα με τον οποίο κάθε έκβαση του κοινωνικού πράττειν κατανοείται ως

αναγκαία για την αναπαραγωγή των υφιστάμενων κοινωνικών σχέσεων, και (β) στο μακροχρόνιο «λειτουργισμό» αφετέρου, σύμφωνα με τον οποίο κάθε έκβαση του κοινωνικού πράττειν κατανοείται στην προοπτική του μετασχηματισμού και της υπέρβασης των υφιστάμενων κοινωνικών σχέσεων¹⁴. Στο πλαίσιο της διάκρισης αυτής ο πρώτος τύπος «λειτουργιστικής» θεωρίας ανταποκρίνεται στην αυστηρή έννοια του λειτουργισμού, σύμφωνα με την οποία δικαιώνεται κάθε «θετική» αξία ως συμβάλλουσα στην αναπαραγωγή των ήδη πραγματοποιημένων σχέσεων και πρακτικών. Σε σχέση με αυτόν τον τύπο «λειτουργισμού» η ορθή επισήμανση του «απλού γεγονότος ότι εάν δεν υπήρχαν άνθρωποι δεν θα υπήρχαν κοινωνίες» [A. Levine - E. Sober - E. Olin Wright, 1987, σσ. 74-75] υποδηλώνει ότι η «λειτουργιστική» θεωρία προκύπτει από αφαίρεση ως προς τη συνολική κοινωνία και με υποστασιοποίηση των κοινωνικών δρώντων σε «ρόλους» οι οποίοι κατανοούνται ως μέρη των αποφάσεων της κοινωνίας. Στο πλαίσιο μιας τέτοιας θεωρίας η θέση αξιακών πλαισίων δεν είναι δυνατή πέραν εκείνων που υποστηρίζονται από τους «ρόλους»: ωστόσο, από την επισήμανση αυτή μέχρι την αναγωγή των κοινωνικών σχέσεων σε συμπεριφορές των μεμονωμένων ατόμων υπάρχει μεγάλη απόσταση, η οποία δεν είναι δυνατό να καλυφθεί με την κριτική στο «λειτουργισμό» και μόνο. Πράγματι, το ζήτημα δεν είναι η απόρριψη μαζί με την υποστασιοποιημένη μορφή της κοινωνικής συνεργασίας, και της ίδιας της «υλικής ορθολογικότητας» στην οποία παραπέμπει η ιδέα αυτής της συνεργασίας: αυτή την πορεία φαίνεται, πάντως, να ακολουθεί το επιχείρημα του αναλυτικού μαρξισμού, ο οποίος, ξεκινώντας από τη διαπίστωση ότι ο «λειτουργισμός» συγκαλύπτει το στοιχείο του κοινωνικού πράττειν, κατανοεί το τελευταίο σε φορμαλιστικούς όρους ανάγοντας τις μορφές συνεργασίας και τις κοινωνικές σχέσεις εν γένει σε σκοποθεσίες –η αξιολόγηση των οποίων τίθεται εκτός πλαισίου της θεωρίας– των μεμονωμένων ατόμων.

14. Βλ. ενδεικτικά J. Roemer, 1981, σ. 9.

Αυτή η «μετάπτωση» από «λειτουργιστικές» σε «φορμαλιστικές» θεωρητικές κατασκευές, η οποία αποτελεί και το κυρίως υπόβαθρο του αιτήματος περί «μικρο-θεμελίωσης», συνοδεύεται από μία εσφαλμένη κατανόηση της έννοιας της ολότητας, ως περιέχουσας κάθε δυνατή σχέση¹⁵. Αυτή η αντίληψη περί ολότητας δικαιώνει το επιχείρημα του αναλυτικού μαρξισμού, σύμφωνα με το οποίο οι αιτιακές εξηγήσεις που παρέχονται στο εσωτερικό της ολότητας πάσχουν από έλλειψη αξιοπιστίας. Αντί αυτών των εξηγήσεων που διατυπώνονται με αναφορά σε μακρο-διαδικασίες προκρίνονται αιτιακές εξηγήσεις, οι οποίες θεμελιώνονται με αναφορά σε «μικρο-μηχανισμούς». Η ανακατασκευή, επομένως, του όλου έχει ως αφετηρία «μικρο-μηχανισμούς», οι οποίοι συγκροτούνται με αφαίρεση από το όλο. Οι λόγοι που προβάλλονται για τη νομιμοποίηση αυτής της πορείας της ανακατασκευής έγκεινται αφενός στο ότι στο επίπεδο αφαίρεσης των τελευταίων η διατύπωση αιτιακών εξηγήσεων είναι περισσότερο αξιόπιστη δεδομένου ότι στο επίπεδο του ατομικού πράττειν η ένταξη της κοινωνικής συμπεριφοράς σε «αιτιακές αλυσίδες» κινήτρων-μέσων-σκοπών είναι εναργέστερη· αφετέρου, στο επίπεδο αφαίρεσης των μακρο-κοινωνικών διαδικασιών είναι δύσκολο να γίνει διάκριση μεταξύ «τυχαίων συσχετισμών» και κατ' εξοχήν αιτιακών σχέσεων¹⁶. Αυτή η διάκριση μεταξύ «μακρο-κοινωνικών, διαδικασιών» αφενός και «μικρο-μηχανισμών» αφετέρου, καθώς κι η συνακόλουθη θεμελίωση των πρώτων με αναφορά στους τελευταίους, αντιβαίνει σε σχηματικούς κι αφελείς ορισμούς της θεωρίας του αναλυτικού μαρξισμού, σύμφωνα με τους οποίους αφετηριακή προϋπόθεση της θεωρίας αυτής είναι η αντίληψη ότι οι «κοινωνίες αποτελούνται από άτομα, τα οποία είναι προικισμένα με πολυποίκιλους πόρους κι επιλέγουν ορθολογικά ανάμεσα σε εναλλα-

15. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι στον A. Levine κ.ά. βασικός εκπρόσωπος του «ριζοσπαστικού ολισμού» θεωρείται ο G. Lukács, στη θεωρία του οποίου η έννοια της ολότητας είναι συγκεκριμένη κι από αυτήν είναι δυνατή η συναγωγή κάθε πιθανής σχέσης.

16. Πρβλ. A. Levine, κα' 1987, σσ. 79-80.

κτικές πορείες πράξεων» [A. Carling, 1986, σσ. 26-27]¹⁷.

Η θέση που καταλαμβάνει η θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού σε σχέση με την αντιπαράθεση μεταξύ «λειτουργισμού/ολισμού» αφενός και «αιτιακής εξήγησης/μεθοδολογικού ατομισμού» αφετέρου δεν είναι δυνατό να κατανοηθεί μονομερώς ως εν γένει απόρριψη του πρώτου ή/και ως εν γένει αποδοχή του τελευταίου¹⁸. Αυτή η τοποθέτηση οφείλει, μάλλον, να γίνεται κατανοητή με αναφορά σε δύο διακρίσεις που προβάλλει αυτή η θεωρία κατά τον επαναπροσδιορισμό της μαρξικής θεωρίας, από τις οποίες η πρώτη ισοδυναμεί με τη διάκριση μεταξύ «διαισθητικής θεωρίας» και φορμαλιστικά προσδιορισμένων επιστημονικών μοντέλων, στο εσωτερικό των οποίων «δοκιμάζονται» κι ελέγχονται κατά τη λογική τους συνοχή οι προτάσεις της «διαισθητικής θεωρίας», ενώ η δεύτερη είναι προϊόν αυτού που ο J. Roemer ονομάζει «χάσμα κατά την άθροιση» [aggregation gap]. Το «χάσμα κατά την άθροιση» υπογραμμίζει το επιχείρημα σύμφωνα με το οποίο ό,τι είναι ή εμφανίζεται ορθολογικό για την κοινωνία συνολικά δεν σημαίνει κατ' ανάγκη ότι είναι ορθολογικό κι από τη σκοπιά των μεμονωμένων δρώντων¹⁹. Αυτή η «αντινομία» μεταξύ εξατομικευμένου αφενός και κοινωνικού ορθολογισμού αφετέρου φέρνει τη θεωρία προ του καθήκοντος να «γεφυρωθεί το χάσμα» με την κατασκευή τόσο «μικρο-μηχανισμών» όσο και «δρόμων σύγκλισης» [paths of convergence] των πράξεων των μεμονωμένων δρώντων προς τύπους «κοινωνικών σχέσεων», οι οποίες έχουν ήδη περιγραφεί στο προ-επιστημονικό πεδίο της «διαισθητικής» μαρξικής θεωρίας²⁰.

17. Βλ. επίσης S. Lash-J. Urry, 1984, σ. 34.

18. Η παρανόηση αυτή σε πολλές περιπτώσεις οφείλεται σε παρανόηση της γνωστής έριδας μεταξύ του G. Cohen και του J. Elster.

19. Βλ. σχετικά J. Roemer, 1982, σ. 516.

20. Χαρακτηριστικά αναφέρεται: «Η δύναμη του μαρξικού επιχειρήματος δεν έγκειται στο ότι θέτει ως αξίωμα ότι οι τάξεις συνιστούν τα «άτομα» [atoms] του συστήματος, αλλά στην απόδειξη αυτής της πρότασης ως θεωρήματος. Δεν υπάρχει άλλη επιλογή παρά να ξεκινήσουμε θεωρώντας τα άτομα ως δεδομένα και χωριστά» [J. Roemer, 1982, σ. 516]. Και στη συνέχεια: «Κατά συνέπεια αυτό που διακρίνει τη μαρξιστική από τη μη-μαρξιστική κοινωνική επιστήμη δεν είναι

Από τη σκοπιά της μεθόδου η «αντινομία» αυτή οδηγεί στη διάκριση μεταξύ επαγωγικής κι απαγωγικής μεθόδου. Με αφετηρία αυτή τη διάκριση ο «λειτουργισμός» επαναπροσδιορίζεται ως επαγωγικά διαρθρωμένη θεωρία, ενώ από τη σκοπιά της θεωρίας του αναλυτικού μαρξισμού προκρίνεται η απαγωγική μέθοδος. Αξίζει σε αυτό το σημείο να υπογραμμισθούν οι λόγοι με βάση τους οποίους επιλέγεται η απαγωγική μέθοδος για την κατασκευή των αφετηριακών προϋποθέσεων στη θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού. Από τη σκοπιά των αφετηριακών προϋποθέσεων ο «λειτουργισμός» εμφανίζεται ως ιστορικά προσανατολισμένη θεωρία, η οποία με αναφορά σε φαινομενικά επαναλαμβανόμενες ιστορικές μαρτυρίες κατασκευάζει «αντιστοιχίες» [correspondences] ανάμεσα σε όψεις του κοινωνικού όλου. Αυτές οι «αντιστοιχίες» τίθενται ως αιτίες του εξατομικευμένου κοινωνικού πράττειν, στο βαθμό που το τελευταίο ευνοεί την «αναπαραγωγή» των πρώτων. Είναι σαφές, επομένως, ότι με τον αναπροσδιορισμό του «λειτουργισμού» ως επαγωγικής από τη σκοπιά της μεθόδου θεωρίας προκύπτει μία «ευάλωτη» ολιστική θεωρία, εφόσον στο εσωτερικό της οι συνδέσεις μεταξύ συναφών όψεων της κοινωνικής ολότητας κατασκευάζονται με αφαίρεση από τους όρους συγκρότησης της τελευταίας, ενώ το ζήτημα της αξιολόγησης των ήδη πραγματοποιημένων συνδέσεων ή αντιστοιχιών «εκφυλίζεται» σε θετικιστική αποδοχή τους· επιπρόσθετα, με τη συγκρότηση της εννοιακής κατασκευής αλλά και των αφετηριακών της προϋποθέσεων σε χαμηλά επίπεδα αφαίρεσης, η ισχύς των εννοιών εξαρτάται από τις εκάστοτε επαναλαμβανόμενες ιστορικές μαρτυρίες, με αναφορά στις ο-

το αίτημα περί μεθοδολογικού ατομισμού αλλά το επίπεδο στο οποίο επιτυγχάνεται η άθροιση... Σύμφωνα με τη μη-μαρξιστική αντίληψη η ιστορία καθορίζεται πρωταρχικά από τον αγώνα του ανθρώπου ενάντια στη φύση, με αποτέλεσμα η άθροιση να αναφέρεται σε αυτό το επίπεδο. Από την άλλη μεριά και σύμφωνα με τη μαρξιστική αντίληψη η ιστορία είναι δυνατό κατ' αρχήν να καθορίζεται από τον αγώνα του ανθρώπου ενάντια στη φύση, όμως ο αγώνας αυτός οδηγεί στη διαμόρφωση τάξεων οι οποίες βρίσκονται σε ανταγωνισμό μεταξύ τους. Έτσι, τα ταξικά συμφέροντα επηρεάζουν τον αγώνα ενάντια στη φύση» [J. Roemer, 1982, σσ. 518-519].

ποίες επιτυγχάνεται η εκ των υστέρων κι εμπειρική σύνδεση των όψεων της κοινωνικής ολότητας (για παράδειγμα, της πολιτικής, της οικονομίας, του δικαίου κλπ.).

Αντιπαρατιθέμενη προς αυτή την «ημαρτημένη» εκδοχή του ολισμού, η θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού θέτει το αίτημα του μεθοδολογικού ατομισμού σε συνδυασμό με την απαγωγική μέθοδο, ενώ βασικός της προσανατολισμός είναι η «λογική απαγωγή» των προβαλλόμενων από το «λειτουργισμό» ιστορικών «αντιστοιχιών» από θεμελιώδη κι «αυταπόδεικτα» αξιώματα περί ατομικής συμπεριφοράς. Αυτή η κίνηση της «λογικής απαγωγής» συνιστά και τον πυρήνα του αιτήματος περί «μικροθεμελίωσης». Με την έννοια αυτή, ο μεθοδολογικός ατομισμός που υιοθετείται από τη θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού δεν αυτοκατανοείται ως «διάλυση» της κοινωνίας σε άτομα, αλλά κυρίως ως «αναγωγή» των όρων εξήγησης (αιτιακής) των συλλογικών φαινομένων στη συμπεριφορά των μεμονωμένων ατόμων²¹.

Ειδικότερα, με τη θέση των αξιωμάτων περί ατομικής συμπεριφοράς οι όροι συγκρότησης της κοινωνίας συνολικά –κι επομένως οι όροι «κατακερματισμού» κι εξατομίκευσής της– όπως και τα κριτήρια αξιολόγησης των ήδη πραγματοποιημένων κοινωνικών σχέσεων ή «χωρισμών», με τη θέση των οποίων η μαρξική θεωρία κατέληγε στην εξήγηση της ατομικής κοινωνικής συμπεριφοράς, ανάγονται σε «ιδιότητες» [properties] και σε «πεποιθήσεις» [beliefs] των μεμονωμένων ατόμων. Με την αναγωγή αυτή η θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού επιδιώκει να προφυλαχθεί από ακραίες εκδοχές μεθοδολογικού ατομισμού, καθώς τόσο οι «ιδιότητες» των ατόμων υπάρχει πιθανότητα να είναι «σχεσιακές» (για παράδειγμα, «μισθωτός», «πατέρας», «εξουσιαστής», «υπήκοος» κλπ.) όσο κι οι «πεποιθήσεις» τους είναι δυνατό να αναφέρονται σε «συλλογικότητες» (για παράδειγμα, «έθνος», «φυλή», «κράτος», «οικογένεια» κλπ.). Αυτή η επιλεκτική αναφο-

21. Αυτή μάλιστα κατά μία άποψη είναι κι η «ειδική συμβολή του Marx στη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών» [J. Elster, 1985, σ. 4].

ρά σε «λειτουργιστικά» πλαίσια²² δεν «προφυλάσσει» τη θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού από ένα είδος «λογικού ατομισμού», στο πλαίσιο του οποίου οι «ιδιότητες» και η παραπομπή τους σε «σχέσεις» έχουν ως αφετηρία τη λογική των «κατηγορημάτων»: ούτε, πάλι, εμποδίζει τη θεωρία να «ολισθήσει» στον αξιακό σχετικισμό, δεδομένου ότι οι «πεποιθήσεις» οι αναφερόμενες στις «συλλογικότητες» δεν είναι αντικειμενικές αλλά κατανοούνται με βάση το υποκειμενικό «νόημα» που αποδίδεται σε αυτές από τους μεμονωμένους δρώντες.

Κατά συνέπεια, το πλεονέκτημα της «μικρο-θεμελίωσης», το οποίο, όπως έχει υποστηριχθεί²³, συνίσταται στο ότι επιτρέπει στη θεωρία να συγκροτεί, σε αντιδιαστολή προς το «λειτουργισμό», έννοιες με αφαίρεση από τις ιστορικά παρατηρηθείσες μαρτυρίες κι επομένως με γενική (υπεριστορική) ισχύ, έχει ως υπόβαθρο τη μετατόπιση του πεδίου αναφοράς της θεωρίας από συλλογικές σκοποθεσίες (υλική ορθολογικότητα) σε εξατομικευμένες και κατά το περιεχόμενό τους δεδομένες σκοποθεσίες (τυπική/μορφική ορθολογικότητα). Με την έννοια αυτή, η κατασκευή αιτιακών αλυσίδων του ατομικού πράττειν και η διατύπωση εξηγήσεων στη βάση «νόμων»/«κανονικοτήτων», μολονότι επιτρέπει την «πρόβλεψη νέων καταστάσεων και νέων κοινωνικών σχέσεων» –υπό την έννοια ότι αυτές οι «νέες κοινωνικές σχέσεις» δεν έχουν ήδη ιστορικά ή εμπειρικά παρατηρηθεί–, αυτό επιτυγχάνεται μόνο με τη βοήθεια φορμαλιστικά προσδιορισμένων και «μηχανιστικών» μοντέλων –θεωρία ισορροπίας, θεωρία παιγνίων– στο εσωτερικό των οποίων δεν είναι δυνατή η διάκριση ανάμεσα σε ουσιώδεις κι επουσιώδεις κοινωνικές σχέσεις, καθώς το «ουσιώδες» επαναπροσδιορίζεται ως «πιθανότητα».

Η παρουσίαση των μεθοδολογικών αξιώσεων της θεωρίας του αναλυτικού μαρξισμού υποδηλώνει ότι η τελευταία αποτελείται, από τη σκοπιά της ανάπτυξης της εννοιακής της κατασκευής, από δύο «επιμέρους θεωρίες», από τις οποίες η πρώτη

22. Είναι προφανείς εδώ οι ομοιότητες με τη θεωρία του M. Weber. Πρβλ. ενδεικτικά, M. Weber, 1972 και 1983.

23. Βλ. σχετικά J. Roemer, 1982, σ. 519.

αυτοκατανοείται ως «θεωρία αναγωγής» του περιεχομένου των συλλογικών φαινομένων σε όρους ατομικής συμπεριφοράς, ενώ η δεύτερη αναπτύσσεται ως «θεωρία άθροισης» των «μικρο-μηχανισμών» σε «μακρο-συμπεριφορές». Μέχρι σήμερα η ερμηνεία και η κριτική της θεωρίας του αναλυτικού μαρξισμού περιορίσθηκε, κατά ένα μεγάλο ποσοστό, στη «θεωρία της αναγωγής» επισημαίνοντας το «αθέμιτο» του ατομιστικού επαναπροσδιορισμού των μαρξικών εννοιών· ωστόσο, το πρόγραμμα του αναλυτικού μαρξισμού δεν ολοκληρώνεται με τη θεωρία της «αναγωγής». Κατά κύριο λόγο, το αίτημα περί «μικρο-θεμελίωσης» έχει σημασία με αναφορά στη «θεωρία της άθροισης» κι ειδικότερα στη διαδικασία μέσω της οποίας από τους «μικρο-μηχανισμούς» καταλήγει στις προτάσεις της μαρξικής θεωρίας. Αυτή η διαδικασία αποτελεί αντικείμενο των δύο επόμενων ενοτήτων.

2. Προϋποθέσεις και τύποι εξήγησης του συλλογικού πράττειν:

το ζήτημα του σχηματισμού των κοινωνικών τάξεων

Το αίτημα της «μικρο-θεμελίωσης» των μακρο-κοινωνικών κατηγοριών εμφανίζεται στις εργασίες του J. Elster με αναφορά στο ζήτημα του σχηματισμού των τάξεων [class formation]. Πιο συγκεκριμένα, απορρίπτοντας τη βασική μαρξική ιδέα, σύμφωνα με την οποία με αναφορά στις μορφές του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας οι κοινωνικές σκοποθεσίες προσλαμβάνουν τη μορφή ταξικών σκοποθεσιών, οι κοινωνικές τάξεις εξετάζονται αποκλειστικά από τη σκοπιά της διαδικασίας «μετασχηματισμού» των ατομικών σκοποθεσιών σε συλλογικές/ταξικές σκοποθεσίες. Με την έννοια αυτή, η θεωρία επικεντρώνεται στον εντοπισμό εκείνων των «μηχανισμών», οι οποίοι είτε διευκολύνουν είτε παρεμποδίζουν αυτό το «μετασχηματισμό».

Η εμμονή της θεωρίας στην έννοια των «μηχανισμών» παραπέμπει την έρευνα στη βασική αφετηριακή προϋπόθεση της εξήγησης του κοινωνικού πράττειν, σύμφωνα με την οποία

μόνο τα μεμονωμένα άτομα αποτελούν φορείς σκοποθεσιών²⁴. Με αναφορά σε αυτή την αφετηριακή προϋπόθεση, η διαδικασία «μετασχηματισμού» των ατομικών σκοποθεσιών σε συλλογικές σκοποθεσίες προβάλλει από τη σκοπιά της εξήγησής της ως σχήμα που συγκροτείται από τρία επιμέρους επίπεδα εξήγησης, από τα οποία το πρώτο ισοδυναμεί με την αιτιακή εξήγηση των «νοητικών καταστάσεων» [mental states] των μεμονωμένων δρώντων, δηλαδή των πεποιθήσεων και των επιθυμιών τους· το δεύτερο επίπεδο, που είναι και το σημαντικότερο για την ανακατασκευή, ισοδυναμεί με την εξήγηση του ατομικού πράττειν κατά την πρόθεση [intentional explanation], ενώ το τρίτο κατανοείται ως αιτιακή εξήγηση συνολικών [aggregate] φαινομένων με αναφορά στους μεμονωμένους δρώντες που κάθε φορά εμπλέκονται κατά τη διαμόρφωση των υπό εξήγηση συνολικών φαινομένων²⁵. Από τα τρία αυτά επίπεδα εξήγησης του κοινωνικού πράττειν το πλέον κρίσιμο είναι εκείνο της εξήγησης κατά την πρόθεση [intentional explanation], δεδομένου ότι θέτει ως αντικείμενο εξήγησης τις πράξεις των μεμονωμένων ατόμων, ακόμα και στην περίπτωση κατά την οποία εκείνο που προβάλλει προς εξήγηση είναι η πράξη μιας «συλλογικότητας»· με την έννοια αυτή, το συλλογικό πράττειν εξηγείται όχι μόνο με αναφορά στις ατομικές σκοποθεσίες αλλά επιδιώκει την ανασύσταση της συλλογικότητας με βάση τις «ηθελημένες» [intended] συνέπειες από την επιδίωξη των ατομικών σκοποθεσιών. Από την άλλη μεριά, η εξήγηση κατά την πρόθεση επικαθορίζει και την ίδια την αιτιακή ανάλυση του κοινωνικού πράττειν, εφόσον η τελευταία κατανοείται είτε ως «υπό την πρόθεση αιτιότητα» σε περιπτώσεις κατά τις οποίες αντικείμενο της αιτιακής ανάλυσης είναι οι προτιμήσεις κι οι επιθυμίες των μεμονωμένων δρώντων, είτε ως «πέραν της πρόθεσης αιτιότητα» σε περιπτώσεις κατά τις οποίες επιδιώκεται η αιτιακή εξήγηση συνο-

24. Πρβλ. M. Weber, 1983, σ. 236 όπου αναφέρεται: «Και οπωσδήποτε για την κοινωνιολογία δεν υπάρχει καμία συλλογική προσωπικότητα που πράττει» (Υπογράμμιση στο πρωτότυπο).

25. Σχετικά με αυτή την υποδιαίρεση βλ. J. Elster, 1985, σ. 4.

λικών κοινωνικών φαινομένων ως εκβάσεων της πολλαπλότητας των μεμονωμένων πράξεων, οπότε τίθεται και το ζήτημα των μη-ηθελημένων συνεπειών του ατομικού πράττειν²⁶. Και οι δύο προαναφερθείσες κατηγορίες αιτιότητας αναφέρονται σε «μηχανισμούς» που διαμορφώνουν τα κίνητρα, στην πρώτη περίπτωση, και τις εκβάσεις, στη δεύτερη περίπτωση, του ατομικού πράττειν χωρίς ο ίδιος ο φορέας της σκοποθεσίας, το άτομο, να έχει συνείδηση αυτών των «μηχανισμών». Πιο συγκεκριμένα, η πρώτη κατηγορία αιτιακής ανάλυσης επιδιώκει την εξήγηση της διαμόρφωσης των κινήτρων στους μεμονωμένους δράστες με την επιρροή των εξωτερικών περιστάσεων, οι οποίες διαμεσολαβούνται από «ψυχικούς μηχανισμούς». Εδώ και με αναφορά στη συνεργία «ψυχικών μηχανισμών» κι εξωτερικών περιστάσεων επιδιώκεται η συσχέτιση των κινήτρων κι ιδιαίτερα της «σημαντικότητάς» τους ως προς την ταξική θέση και τα ταξικά συμφέροντα. Από τη σκοπιά της ανακατασκευής της θεωρίας του αναλυτικού μαρξισμού γίνεται σαφές ότι πρόκειται για επαναπροσδιορισμό κι αναγωγή των κοινωνικών σχέσεων στα «σημαντικά» ως προς το εμπειρικό περιεχόμενο κίνητρα των μεμονωμένων δρώντων²⁷. Προσέτι η δεύτερη κατηγορία αιτιακής ανάλυσης

26. Πρβλ. J. Elster, 1985, σσ. 18-19 και 22.

27. Η αναφορά σε εξωτερικές περιστάσεις και μάλιστα η οριοθέτησή τους με βάση ταξικά συμφέροντα και ταξικές θέσεις υποδηλώνει ότι η θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού κατά την αιτιακή ανάλυση των κινήτρων του ατομικού πράττειν εμφανίζεται ως εάν να διέπεται από έναν «προειλημμένο αναστοχασμό» επί των σχέσεων που συνέχουν την κοινωνία. Σε αυτό το σημείο είναι χρήσιμη η σύγκριση με τη δεμπεριανή στάση έναντι του λειτουργισμού. Γράφει ο τελευταίος: «Πρέπει να γνωρίζει κανείς πρώτα τι κάνει ένας «βασιλιάς», ένας «υπάλληλος», ένας «επιχειρηματίας», ένας «νταβατζής», ένας «μάγος», δηλαδή ποια τυπική συμπεριφορά είναι σπουδαία για την ανάλυση πριν προχωρήσει κανείς στην ίδια την ανάλυση. Τούτο σημαίνει ο όρος του H. Rickert «αναφορά σε αξία» [Wertbezogenheit]. Αλλά μόνο η ανάλυση είναι αυτό που μπορεί να προσφέρει η κοινωνιολογική κατανόηση των πράξεων των τυπικά διαφοροποιημένων ατόμων, και συνεπώς αποτελεί την ειδική λειτουργία της κοινωνιολογίας» [M. Weber, 1983, σ. 242, υπογραμμίσεις στο πρωτότυπο]. Αντίθετα, ο M. Weber θα ήταν επιφυλακτικός στην αναγωγή των υπό αίρεση λειτουργικών προτάσεων σε καθαρά «ψυχικούς μηχανισμούς» [Πρβλ. M. Weber, 1983, σσ. 244-245]. Θα ήταν ίσως

του κοινωνικού πράττειν επιδιώκει την εξήγηση εκβάσεων των μεμονωμένων πράξεων, οι οποίες δεν είναι δυνατό να ενταχθούν στις ηθελημένες σκοποθεσίες των μεμονωμένων δρώντων. Εάν η «υπό την πρόθεση αιτιότητα» είναι αποφασιστική για τη «σημαντικότητα» των κινήτρων, η «πέραν της πρόθεσης αιτιότητα» παίζει έναν ιδιαίτερα κρίσιμο ρόλο για τη «μετάβαση» από ατομικές σκοποθεσίες σε κοινωνικές σχέσεις, καθώς κατά την πορεία αυτής της «μετάβασης» «τα μεμονωμένα άτομα, επιδιώκοντας με την πράξη τους την επίτευξη ενός δικού τους και συγκεκριμένου σκοπού, επιφέρουν αποτελέσματα τα οποία δεν συνιστούν μέρος των προθέσεών τους» [J. Elster, 1985, σ. 22].

Παρατηρείται, ωστόσο, ότι η ανασύσταση του συλλογικού πράττειν που επιτυγχάνεται με την αναφορά στις δύο προαναφερθείσες κατηγορίες αιτιακής ανάλυσης έχει ως προνομιακή αφετηρία και προϋπόθεση την επιλογή της κατά την πρόθεση εξήγησης και την ανάδειξή της ως του αποκλειστικού τύπου εξήγησης του ανθρώπινου πράττειν. Η επιλογή αυτού του τύπου εξήγησης του κοινωνικού πράττειν θεμελιώνεται, όπως έχει ήδη επισημανθεί στην προηγούμενη ενότητα, μέσω της κριτικής που ασκεί η θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού στο «λειτουργισμό». Αυτό που πρέπει, σε αυτό το σημείο, να υπογραμμισθεί είναι η αντιστοιχία που διαγράφεται από τη θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού, κι ειδικότερα από τον J. Elster²⁸, μεταξύ εξήγησης κατά την πρόθεση κι ανθρώπινου πράττειν αφενός και μεταξύ λειτουργικής εξήγησης και συμπεριφοράς των ζώων αφετέρου. Πιο συγκεκριμένα, ακο-

δυνατό να υποστηριχθεί στο σημείο αυτό και σε σχέση με τη δεμπεριανή θεωρία ότι η «υπό την πρόθεση αιτιότητα» αποτελεί μία «ασθενή» αναφορά στη μέσω αναδίωξης ή εμπάθειας «ενάργεια» [Evidenz] του νοήματος του κοινωνικού πράττειν, μολονότι αυτή η κατηγορία αιτιότητας βρίσκεται στο περιθώριο της κατά την πρόθεση εξήγησης: αντίθετα, η κατά την πρόθεση εξήγηση με την εξειδίκευσή της σε φορμαλιστικά κι ανεξάρτητα από την κατανόηση του επιμέρους νοήματος των ατομικών πράξεων μοντέλα θα ήταν δυνατό να συγκριθεί με την έλλογη/ορθολογική ενάργεια [Evidenz] του νοήματος του κοινωνικού πράττειν [Πρβλ. σχετικά M. Weber, 1983, σσ. 220-221].

28. J. Elster, 1978.

λουθώντας σε αυτό το σημείο την παράδοση του M. Weber²⁹, η θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού παραδέχεται ότι μολονότι η συμπεριφορά των ζώων και οι σχέσεις μέσω των οποίων προσαρμόζονται αυτά στο περιβάλλον δεν είναι δυνατό να εξηγηθεί με αφετηρία τα κίνητρα και τις εξατομικευμένες σκοποθεσίες του κάθε ζώου χωριστά, οπότε η λειτουργική εξήγηση βρίσκει πρόσφορο έδαφος, δεν συμβαίνει το ίδιο στην περίπτωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Εδώ η προσαρμογή στο κοινωνικό περιβάλλον με τη σύμπληξη κοινωνικών σχέσεων «περνάει» μέσα από τις προθέσεις και τις σκοποθεσίες των μεμονωμένων δρώντων. Αυτή η «προσαρμογή» επιτρέπει τόσο στους μεμονωμένους δρώντες όσο και στην κοινωνική θεωρία –σε αντιδιαστολή προς τη βιολογία ή τη ζωολογία– την κατασκευή «γενικών μοντέλων μεγιστοποιητικής του οφέλους κι ορθολογικής συμπεριφοράς», τα οποία επιτρέπουν την πρόβλεψη κάθε φορά «νέων εκβάσεων». Έτσι, ενώ κατά τη συμπεριφορά των ζώων η θεωρία είναι υποχρεωμένη να προσεγγίζει και να εξηγεί τη συμπεριφορά αυτή με αναφορά σε «πραγματικά δεσμευτικές» παραμέτρους και περιορισμούς της με αποτέλεσμα τα μοντέλα εξήγησης να έχουν περιορισμένη ισχύ, στην περίπτωση του κοινωνικού πράττειν η θεωρία αφαιρεί από αυτές τις παραμέτρους και τους περιορισμούς του περιβάλλοντος, οι οποίοι σε τελική ανάλυση επαναπροσδιορίζονται ως σκοποθεσίες των «άλλων» δρώντων, και κατανοεί το τελευταίο ως «στρατηγικό», υπό την έννοια ότι κάθε μεμονωμένος δρων έχει στη διάθεσή του και προς επιλογή διαφορετικές πορείες του πράττειν, οι οποίες ποικίλλουν ανάλογα με τις επιλογές που διαθέτουν οι «άλλοι» δρώντες με τους οποίους «έρχεται σε σχέση». Αυτή η «διάλυση» του περιβάλλοντος των κοινωνικών σχέσεων σε εξατομικευμένες κι ορθολογικές ως προς το σκοπό επιλογές και σε στρατηγικές αποφάσεις επιτρέπει στη θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού τη χρησιμοποίηση βασικών στοιχείων κι εννοιών από τη θεωρία των «παιγνίων», η «γενικότητα» των οποίων, μολονότι προβάλλεται ως όρος κριτικής σε «ιδεολογικές» εξηγήσεις και

29. Πρβλ. M. Weber, 1983, σσ. 239-240.

συμπεριφορές, δεν λαμβάνει, εν τούτοις, υπόψη την «πολιτικοποίηση» των εννοιών κατά τη μετάβαση από ατομικές σε συλλογικές, και μάλιστα ταξικές, συμπεριφορές.

Ο τύπος του ορθολογικού πράττειν που περιγράφεται από τη θεωρία των «παιγνίων» είναι γενικότερος από εκείνον που περιγράφεται από τη θεωρία της ορθολογικής επιλογής (των μέσων ή και των πράξεων)³⁰, δεδομένου ότι ακόμα κι «ανορθολογικές» από τη σκοπιά της θεωρίας της ορθολογικής επιλογής εκβάσεις είναι δυνατό να εξηγηθούν ως «ορθολογικές» με αναφορά στον εκάστοτε ισχύοντα τύπο «στρατηγικής αλληλεξάρτησης». Επιπροσθέτως, στο πλαίσιο της θεωρίας των «παιγνίων» τα όρια των εξατομικευμένων ορθολογικών επιλογών αναφέρονται στις υποθετικές ή αναμενόμενες επιλογές των «άλλων» δρώντων, με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατή η διατύπωση κριτηρίων προκειμένου να διακρίνονται «ουσιώδεις» από «επουσιώδεις» αλληλεξαρτήσεις, ακόμα και στο πλαίσιο ενός επιμέρους «παιγνίου». Αυτή η έλλειψη οριοθέτησης φαίνεται εκ πρώτης όψεως να μετριάζεται με τη συσχέτιση τύπων «αντιφάσεων» του κοινωνικού πράττειν με ιστορικούς τύπους ορθολογικότητας. Με τη συσχέτιση αυτή³¹ επιχειρείται, παράλληλα, και η κριτική σε ορισμένους από τους ιστορικούς τύπους εξαιτίας του «ιδεολογικού» τους χαρακτήρα. Ο εντοπισμός του «ιδεολογικού» χαρακτήρα του κοινωνικού πράττειν χωρεί με την ανάδειξη τύπων «αντιφάσεων», οι οποίες δεν αποτελούν μόνο γνωστικά αλλά και πρακτικά εμπόδια για τους μεμονωμένους δρώντες. Σύμφωνα με το επιχείρημα του Elster, σε παραδοσιακές (προ-αστικές) κοινωνίες οι μεμονωμένοι δρώντες προσανατολίζονταν κατά την πορεία των πράξεών τους έχοντας ως αφετηρία την ιδέα ότι η κοινωνία συνιστά ένα «εμπραγματωμένο περιβάλλον» κι όχι αποτέλεσμα των πράξεων των «άλλων δρώντων». Αποτέλεσμα αυτού του συγκεκριμένου προσανατολισμού των πράξεών τους

30. Και τούτο παρά τον αντίθετο ισχυρισμό του J. Elster, σύμφωνα με τον οποίο «η στρατηγική συμπεριφορά συνιστά μία αξιολογη υποδιαίρεση του ορθολογικού πράττειν» [J. Elster, 1985, σ. 10].

31. Η συσχέτιση αυτή επιχειρείται στον J. Elster, 1980.

ήταν απρόβλεπτες συνέπειες οι οποίες μορφοποιούνται σε έναν τύπο αντίφασης του κοινωνικού πράττειν, που περιγράφεται από τον Elster με τον όρο «αντίφαση ως προς τον τελικό στόχο» [counterfinality]. Στη συνέχεια και σε ένα ενδιάμεσο, μεταβατικό στάδιο, οι μεμονωμένοι δρώντες συνειδητοποιούν αυτή την «αντίφαση» καθώς αντιλαμβάνονται ότι το κοινωνικό περιβάλλον αποτελεί προϊόν των πράξεων των «άλλων δρώντων». Έτσι, σε ένα τρίτο στάδιο που αντιστοιχεί σε σύγχρονες αστικές κοινωνίες, οι μεμονωμένοι δρώντες συνειδητοποιούν τον «ουσιωδώς στρατηγικό» χαρακτήρα της κοινωνίας· εδώ η επικράτηση της εξατομίκευσης κι η «ολοκλήρωση» του στρατηγικού περιβάλλοντος διαφαίνεται από την κυρίαρχη μορφή αντίφασης, η οποία περιγράφεται ως επίτευξη «σχέσεων κι αποτελεσμάτων που υπολείπονται των αρίστων» [suboptimality]. Από τη σκοπιά της θεωρίας αυτής η αντίφαση αποτελεί τον πυρήνα του «εγωιστικού παιγνίου του Διλήμματος του Φυλακισμένου». Το ίδιο συμβαίνει και με το αίτημα του ξεπεράσματος αυτής της αντίφασης· πιο συγκεκριμένα, σε όρους της θεωρίας των «παιγνίων» το αίτημα αυτό τίθεται ως ζήτημα που αναφέρεται στη «μετάβαση» από ένα «εγωιστικό παίγνιο Διλήμματος του Φυλακισμένου» σε ένα «συνεργασιακό παίγνιο Διασφάλισης» [assurance game].

Αυτή η περιοδολόγηση ιστορικών τύπων ορθολογικότητας και η «συνειδητοποίηση του στρατηγικού κατά την ουσία του χαρακτήρα της κοινωνίας από τους κοινωνικούς δρώντες» τίθεται ως κριτήριο για τον εντοπισμό «ψευδών κι ιδεολογικών» μορφών του πράττειν. Θεμελιώδες χαρακτηριστικό των τελευταίων αποτελεί η έλλειψη συνειδητοποίησης των ατόμων ως στρατηγικά δρώντων υποκειμένων αλλά κι η μη αναγνώριση της δυνατότητας ξεπεράσματος των «αντιφάσεων» με βάση αυτή τη συνειδητοποίηση. Τα βασικά στοιχεία αυτής της διαδικασίας «μάθησης» είναι η εξατομίκευση, οι προϊούσες «αντιφάσεις» και το ξεπέρασμα των «αντιφάσεων» με όρους που αναφέρονται στην εξατομίκευση. Ωστόσο, αυτή η διαδικασία «μάθησης» παρουσιάζεται με αφαίρεση από δεσμευτικά αξιακά πλαίσια με αναφορά στα οποία θα ήταν δυνατή η θέση του αιτήματος για «ξεπέρασμα» των αντιφάσεων. Οι τελευ-

Σε σχέση, τώρα, με τη μαρξική θεωρία είναι εμφανής η απόσπαση της έννοιας της αντίφασης από το πλαίσιο της «διαλεκτικής έκθεσης των κατηγοριών», κι η εξαντλητική της εξέταση στο επίπεδο των επιφαινομένων, της εμπειρικής συνείδησης των μεμονωμένων δρώντων. Χαρακτηριστικός αυτής της «απόσπασης» και συνακόλουθα της «υποστασιοποίησης» της κατηγορίας της αντίφασης είναι ο τρόπος με τον οποίο ο Elster πραγματεύεται το ζήτημα των «καταβολών» [origins] της υπεραξίας και κατ' επέκταση του κεφαλαίου κι ο «ιδεολογικός» τρόπος ανάγνωσης του «Κεφαλαίου». Ειδικότερα, αναφερόμενος στη φράση, σύμφωνα με την οποία «το κεφάλαιο λοιπόν δεν μπορεί να πηγάζει από την κυκλοφορία κι εξίσου δεν μπορεί να μην πηγάζει από την κυκλοφορία. Πρέπει να πηγάζει ταυτόχρονα και μέσα από αυτήν κι όχι μέσα από αυτήν»³², υποστηρίζει ότι η μόνη διέξοδος από αυτό το δίλημμα/αντίφαση γίνεται δυνατή με την αναλυτική ανακατασκευή του διλήμματος. Σύμφωνα με αυτή την ανακατασκευή, η θεωρία οφείλει να κρατήσει ως ορθή την αφετηριακή υπόθεση ότι το κεφάλαιο πηγάζει από την κυκλοφορία και να ασκήσει κριτική στο δεύτερο σκέλος της αντίφασης («το κεφάλαιο δεν πηγάζει από την κυκλοφορία») καθώς «πάσχει» από την πλάνη κατά τη σύνθεση, εφόσον στηρίζεται στην εσφαλμένη γενίκευση της υπόθεσης ότι οι μεμονωμένοι καπιταλιστές είναι δυνατό, κατά την κυκλοφορία, να κερδίζουν ο ένας εις βάρος του άλλου. Η αντίφαση, επομένως, εντοπίζεται ως λογική αντίφαση ανάμεσα σε αυτό που είναι δυνατό να πράξει κάθε μεμονωμένος εμπορευματοκάτοχος ξεχωριστά και σε αυτό που όλοι οι εμπορευματοκάτοχοι είναι σε θέση να πράξουν.

Αυτή η συγκεκριμένη «ανάγνωση» του επιχειρήματος της μαρξικής θεωρίας είναι δηλωτική παρανόησης βασικών στοιχείων της θεωρίας αυτής. Κατ' αρχήν πρέπει να σημειωθεί ότι η εν λόγω αντίφαση δεν αναπτύσσεται αυθαίρετα, αλλά σε σχέση με τις «αντιφάσεις στο γενικό τύπο του κεφαλαίου», ούτε εξαντλείται στη μέσω της κυκλοφορίας μετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο και, επομένως, στη σκοπιά των μεμο-

32. K. Marx, 1978, σ. 178.

νωμένων εμπορευματοκατόχων· έλκεται, μάλλον, από τη διαδικασία αγοράς και πώλησης εργασιακής δύναμης, προσανατολιζόμενη, έτσι, στη σκοπιά ενός ειδικού εμπορευματοκατόχου, του κατόχου εργασιακής δύναμης. Ακόμα, στη μαρξική θεωρία, οι αντιφάσεις δεν εντοπίζονται μεταξύ του κάθε μεμονωμένου δρώντος αφενός κι όλων μαζί των κοινωνικών δρώντων αφετέρου. Αντίθετα, η σκοπιά του εμπορευματοκατόχου κι ο προσανατολισμός του σε σχέσεις «χωρισμού» από τους υπόλοιπους προϋποθέτει για την ανάπτυξη την αφαίρεση από αυτή την επιμέρους σκοπιά. Με την αφαίρεση αυτή παράγονται οι όροι μορφικής ανάπτυξης των «αντιφατικών» σκοπιών αλλά και τα αξιακά πλαίσια «ξεπεράσματος» των «αντιφάσεων». Στη μαρξική θεωρία αυτή η προβληματική αναπτύσσεται σε σχέση με το «φетиχιστικό χαρακτήρα του εμπορεύματος»· στο πλαίσιο αυτής της προβληματικής διαπιστώνεται ότι κατά την εξέταση της σκοπιάς των εμπορευματοκατόχων «το μυστηριώδες της εμπορευματικής μορφής συνίσταται... στο ότι αντανακλά στους ανθρώπους τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της εργασίας τους σαν υλικά χαρακτηριστικά των προϊόντων της εργασίας. ... Με άλλα λόγια, οι ατομικές εργασίες δρουν στην πραγματικότητα σαν μέλη της συνολικής εργασίας της κοινωνίας μόνο μέσω των σχέσεων που η ανταλλαγή φέρνει τα προϊόντα της εργασίας μεταξύ τους... Γι' αυτό, οι κοινωνικές σχέσεις των ατομικών τους εργασιών φαίνονται στους παραγωγούς σαν αυτό που είναι, δηλ. όχι σαν άμεσα κοινωνικές σχέσεις των προσώπων στις εργασίες τους, αλλά σαν εμπράγματα σχέσεις των προσώπων και σαν κοινωνικές σχέσεις των πραγμάτων» [K. Marx, 1978, σσ. 85-86].

Στο προηγούμενο απόσπασμα η «αντίφαση» που φαίνεται να «παράγεται» από τον προσανατολισμό των ατόμων στις εμπορευματικές σχέσεις, εντοπίζεται ως «αντίφαση» μεταξύ του «ψευδούς» αφενός και του «αναγκαίου» αφετέρου χαρακτήρα αυτού του προσανατολισμού. Ειδικότερα, το «ψευδές» στοιχείο περιγράφεται σε σχέση με το ότι οι εμπορευματικές σχέσεις συγκαλύπτουν από τους εμπορευματοκατόχους τις ουσιώδεις κοινωνικές σχέσεις («οι ατομικές εργασίες ως μέλη

της συνολικής εργασίας της κοινωνίας»)· ταυτόχρονα αυτός ο «ψευδής» προσανατολισμός εκτίθεται ως «αναγκαίος», στο βαθμό που η «μορφοποίηση» των ουσιαστών κοινωνικών σχέσεων σε σχέσεις ανταλλαγής μεταξύ εμπορευμάτων, πράγματι είναι, καθώς σε κοινωνίες στις οποίες επικρατεί ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, οι ουσιαστικές κοινωνικές σχέσεις δεν εμφανίζονται αδιαμεσολάβητες, αλλά κατά τη μορφή τους έλκονται από τον τρόπο εμφάνισης του καταμερισμού της εργασίας υπό το σχήμα της ατομικής ιδιοκτησίας. Αυτή η αντίφαση δεν αποτελεί λογική αντίφαση ούτε η έκβασή της είναι τυχαία ή αυθαίρετη· αντίθετα, προκειμένου να γίνει κατανοητή ως στοιχείο που διέπει τη «λογική έκθεση των κατηγοριών», προϋποθέτει αφαίρεση από κάθε μορφικό στοιχείο των κοινωνικών σχέσεων –«παραγωγή» της εργασίας ως «κοινωνικής ουσίας»– με αναφορά στην οποία είναι δυνατή η διατύπωση του αξιακού ιδεώδους της κοινωνικής συνεργασίας κι αλληλεγγύης.

Με την απόσπαση της κατηγορίας της «αντίφασης» από το πλαίσιο της διαλεκτικής θεωρίας^{32α} και, συνακόλουθα, με την ένταξή της στο εσωτερικό μοντέλων «λογικού ατομισμού», η κατηγορία αυτή αναφερόμενη στην πλάνη κατά τη σύνθεση περιγράφει «αντινομίες» που παρουσιάζονται κατά τη διαδικασία σχηματισμού «συλλογικοτήτων» (κοινωνικών τάξεων) κι ιδιαίτερα «αντινομίες» μεταξύ της ατομικής και της συλλογικής ορθολογικότητας. Ανάλογες «αντινομίες» είχε επισημάνει ο M. Weber, όταν αναφερόταν στη σύγχυση που προκαλούν οι συλλογικές έννοιες· πιο συγκεκριμένα, υπογράμμισε

32α. Στο πλαίσιο της προβληματικής περί φετιχισμού η «αντίφαση ως προς το τελικό αποτέλεσμα» [counterfinality] θα σήμαινε ότι κάθε εμπορευματοκάτοχος δρα σε ένα «παραμετρικό περιβάλλον» κι ειδικότερα ότι οι σχέσεις ανταλλαγής θα εισέρχονταν στις αιτιακές αλυσίδες του πράττειν ως περιορισμοί προερχόμενοι απευθείας από τον καταμερισμό της εργασίας. Από την άλλη μεριά η αντίφαση «ως προς την επίτευξη αποτελεσμάτων που υπολείπονται του άριστου επιπέδου» [suboptimality] θα σήμαινε ότι κάθε εμπορευματοκάτοχος πράττει σε ένα «στρατηγικό περιβάλλον» κι ειδικότερα ότι οι σχέσεις ανταλλαγής θα εισέρχονται στις αιτιακές αλυσίδες του πράττειν ως στρατηγικοί υπολογισμοί και στοιχεία των πράξεων των άλλων εμπορευματοκατόχων.

την πολιτικοποίηση που υφίστανται οι εννοιολογικές κατασκευές κατά τη «μετάβαση» από άτομα σε «συλλογικότητες», αναφερόμενος στο «λαβύρινθο των αξιολογικών σχέσεων, οι οποίες εκτυλίσσονται αναμεμιγμένοι κι αντιτιθέμενοι μεταξύ των και οι οποίες πρόκειται να εκφραστούν ασαφώς...» [M. Weber, 1972, σ. 75]. Η βασική επισήμανση του βεμπεριανού επιχειρήματος συνίσταται στο ότι κατά τη «μετάβαση» από τις ατομικές στις συλλογικές έννοιες, η θεωρία είναι υποχρεωμένη να προβεί σε αξιολογήσεις επιμέρους συμφερόντων ή στάσεων, οι οποίες είναι συστατικές για κάθε «συλλογικότητα»: αυτή τη δυνατότητα ακριβώς για δεσμευτικές αξιολογήσεις των επιμέρους στάσεων αμφισβητεί ο M. Weber, ασκώντας κριτική σε διαλεκτικές θεωρίες περί κοινωνικής ολότητας, όπως η μαρξική.

Θα ήταν δυνατό να υποστηριχθεί, από αυτή τη σκοπιά, ότι κι η θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού εντάσσεται στην παράδοση που εγκαινιάζει ο M. Weber. Υπάρχει, ωστόσο, μια σημαντική διαφοροποίηση που πρέπει στο σημείο αυτό να υπογραμμισθεί. Έτσι, ενώ στην περίπτωση του M. Weber το πρόβλημα της «πολιτικοποίησης» αντιμετωπίζεται με την κατασκευή των «ιδεοτύπων», στην περίπτωση του αναλυτικού μαρξισμού το ζήτημα της «πολιτικοποίησης» σχηματοποιείται στο αίτημα της επίλυσης του γνωστού προβλήματος του «λάθρα επωφελουμένου», το οποίο για πρώτη φορά ετέθη ως αφετηριακή προϋπόθεση για την κατασκευή μιας θεωρίας περί συλλογικού πράττειν από τον M. Olson³³. Χαρακτηριστικό αυτού του προσανατολισμού της θεωρίας είναι και το ακόλουθο απόσπασμα: «Το συλλογικό πράττειν λαμβάνει χώρα εφόσον μία ομάδα είναι σε θέση με την από κοινού δράση των μελών της να ικανοποιήσει τα συμφέροντά της, υπερβαίνοντας έτσι το πρόβλημα του “λάθρα επωφελούμενου”. Σε γενικές γραμμές, μία επαρκής εξήγηση του συλλογικού πράττειν... οφείλει να ξεκινά από τις επιθυμίες και τα κίνητρα των ατόμων που συμμετέχουν στην ομάδα αυτή... Η ομάδα

33. Βλ. σχετικά M. Olson, 1971, ιδιαίτερα Κεφάλαια I και II.

είναι δυνατό να έχει ένα αντικειμενικό συμφέρον αλλά δεν θέτει σκοπούς. Αυτό το αντικειμενικό συμφέρον πραγματοποιείται στο βαθμό που συμπίπτει με τους σκοπούς ή τα συμφέροντα των μεμονωμένων μελών της» [J. Elster, 1985, σσ. 15-16]. Στη σύγχρονη κοινωνική θεωρία το πρόβλημα του «λάθρα επωφελούμενου» συζητείται σε σχέση με το ζήτημα της εξασφάλισης ενός «δημόσιου/συλλογικού αγαθού», η παροχή του οποίου, ενώ ωφελεί ή βελτιώνει τη θέση όλων των ατόμων που το απολαμβάνουν, είναι παρ' όλα αυτά ανεξάρτητη από τις συνεισφορές αυτών των ατόμων. Το πρόβλημα, στην περίπτωση αυτή, έγκειται στο ότι εάν υποτεθεί ότι το πράττειν των ατόμων είναι ορθολογικό κατά το σκοπό, τότε κάθε άτομο ξεχωριστά προτιμά να μην συνεισφέρει για την παροχή αυτού του αγαθού, απολαμβάνοντας με τον τρόπο αυτό τα «αδιαίρετα» οφέλη που προκύπτουν από την εξασφάλιση ενός «συλλογικού αγαθού». Η σύνδεση της έννοιας του «συλλογικού αγαθού» με το πρόβλημα του «λάθρα επωφελούμενου» υποδηλώνει μια προσπάθεια από μέρους της θεωρίας να επαναπροσδιορισθεί αυτό που ο M. Weber όρισε ως υλική ορθολογικότητα, με αναφορά στο τυπικά ορθολογικό πράττειν των μεμονωμένων ατόμων. Κατά την κατασκευή κοινωνιολογικών κατηγοριών περί οικονομίας, ο M. Weber θέτει ως αφετηρία το εξατομικευμένο οικονομικό πράττειν, το οποίο κατανοείται σε σχέση με ζητήματα της αγοράς και των ανταλλαγών· στο πλαίσιο της βεμπεριανής προβληματικής το εξατομικευμένο οικονομικό πράττειν δεν προσδιορίζεται κατά την ερμηνεία του νοήματός του από το ζήτημα του εφοδιασμού της συνολικής κοινωνίας με αγαθά, η αξία των οποίων δεν εξαρτάται από τις σκοποθεσίες των μεμονωμένων δρώντων αλλά από την «αξία» της αναπαραγωγής της συνολικής κοινωνίας [υλική ορθολογικότητα]. Σύμφωνα με τον M. Weber, η έννοια της υλικής ορθολογικότητας είναι προ-επιστημονική, δεδομένου ότι συνδέεται με αξιακά αιτήματα και αξιολογήσεις, οι οποίες είναι δυνατό να εισέλθουν στην εξήγηση του οικονομικού πράττειν μόνο ως δεδομένα· υποστηρίζεται, μάλιστα, ότι η υλική ορθολογικότητα δεν χαρακτηρίζει το «σύγχρονο» αλλά προσιδιάζει σε παραδοσιακές, προ-αστι-

κές μορφές του οικονομικού πράττειν³⁴. Αυτό που χαρακτηρίζει τη θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού, σε σύγκριση με τη δεμπεριανή προβληματική, είναι αφενός η «απόσπαση» της έννοιας της υλικής ορθολογικότητας από τα αξιακά αιτήματα και στάσεις με την εισαγωγή της, θεμελιωμένης στη νεοκλασική οικονομική θεωρία, έννοιας περί «δημοσίου αγαθού», κι αφετέρου ο επαναπροσδιορισμός τύπων συλλογικού, και κατ' επέκταση υλικά ορθολογικού πράττειν, με τη θέση του αιτήματος περί «επίλυσης των αντιφάσεων» που προκύπτουν στο εσωτερικό «παιγνίων» τα οποία ανήκουν στην κατηγορία του «Διλήμματος του Φυλακισμένου» και στα πλαίσια των οποίων η διάσταση μεταξύ τυπικής κι εξατομικευμένης αφενός και υλικής ορθολογικότητας αφετέρου προσλαμβάνει τη μορφή του προβλήματος του «λάθρα επωφελούμενου». Αξίζει σε αυτό το σημείο να επισημανθεί ότι με τον επαναπροσδιορισμό αυτό της έννοιας της υλικής ορθολογικότητας αυτό που εμφανίζεται ως «δημόσιο/συλλογικό αγαθό» είναι το ίδιο το συλλογικό –και στην περίπτωση του αναλυτικού μαρξισμού ταξικό– πράττειν. Οι όροι που διαγράφουν τη δυνατότητα διασφάλισης του «συλλογικού αγαθού», του «συλλογικού/ταξικού πράττειν», ορίζονται στο εσωτερικό της θεωρίας των «παιγνίων» με την κατασκευή «μικρο-μηχανισμών» που επιτρέπουν τη «μετάβαση» από «παίγνια Διλήμματος του Φυλακισμένου» σε «παίγνια διασφάλισης». Ο μετασχηματισμός των ιεραρχήσεων των ατομικών προτιμήσεων από εγωιστικά σε συνεργασιακά προσανατολισμένες δεν ισοδυναμεί με κοινωνικό πράττειν, που είναι αλληλέγγυο και συνεργασιακό καθαυτό, αλλά με «υπό όρους αλληλεγγύη» [conditional altruism]. Αυτοί οι «όροι αλληλεγγύης», ωστόσο, ενώ στο επίπεδο των «μικρο-μηχανισμών» και της «μικρο-θεμελίωσης» αναφέρονται σε ιεραρχήσεις των ατομικών προτιμήσεων, στο επίπεδο, αντίθετα, της «επίλυσης της αντίφασης» κατανοούνται ως «εμπειρικές συνθήκες». Αυτό σημαίνει ότι οι όροι μετασχηματι-

34. Ο τελευταίος ισχυρισμός θυμίζει την περιοδολόγηση των τύπων ορθολογικότητας που επιχειρείται στον J. Elster, 1980 και τη συσχέτιση της αντίφασης «ως προς το τελικό αποτέλεσμα/σκοπό» με προ-αστικές μορφές κοινωνικού πράττειν.

σμού των εγωιστικών ιεραρχήσεων σε συνεργασιακές, στο πλαίσιο των οποίων κάθε μεμονωμένος δρών δίνει προτεραιότητα και προτιμά τη «συνεργασία» μόνο και στο βαθμό που οι υπόλοιποι δρώντες έχουν τις ίδιες προτεραιότητες και προτιμήσεις, αναφέρονται σε δεδομένα και σε συνθήκες που δεν είναι δυνατό να προσδιορισθούν δεσμευτικά από τις αφηρημένες προϋποθέσεις που έχει θέσει η ίδια η θεωρία στο επίπεδο της «μικρο-θεμελίωσης». Αυτή η «απροσδιοριστία» των συνθηκών, οι οποίες υπερβαίνουν τον πρακτικό ορίζοντα των μεμονωμένων δρώντων, έχει ως αποτέλεσμα το σχετικισμό ως προς τους τύπους ή τις μορφές υπό τις οποίες πραγματοποιείται το συλλογικό/ταξικό πράττειν ή υπό τις οποίες εξασφαλίζεται στην πραγματικότητα το «δημόσιο/συλλογικό αγαθό»: αναδεικνύεται, έτσι, κατά την ανακατασκευή ένας ορισμένος σχετικισμός ως προς την πραγματική έκβαση του εξατομικευμένου πράττειν, ως προς την πραγματική «επίλυση των αντιφάσεων». Όπως, άλλωστε, έχει επισημανθεί³⁵, οι «πληροφορίες» εκείνες οι οποίες είναι αναγκαίες για τη «μετάφραση» των εγωιστικών σκοποθεσιών και ιεραρχήσεων σε αλληλέγγυες και συνεργασιακές αλλά και οι «μηχανισμοί αυτής της μετάφρασης», είτε είναι συνάρτηση του πλαισίου εμπειρικών συνθηκών, είτε αποτελούν καθαρά εμπειρικό ζήτημα στο σύνολό τους. Σε αντιδιαστολή προς τη θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού, η μαρξική θεωρία θέτει το ζήτημα της κοινωνικής συνεργασίας και την αξία της κοινωνικής αλληλεγγύης αφαιρώντας από τις σκοπιές (ιεραρχήσεις, προτιμήσεις) των μεμονωμένων δρώντων. Με την έννοια αυτή οι όροι κι οι προϋποθέσεις κατανόησης των τελευταίων «παράγονται» στο πλαίσιο αυτής της αφαιρετικής «ενέργειας», οπότε τόσο οι «μηχανισμοί της μετάφρασης» όσο κι οι ιστορικά πραγματοποιημένες μορφές του συλλογικού πράττειν δεν εξαρτούν την κατανόησή τους από τις εκάστοτε επικρατούσες εμπειρικές συνθήκες κι αξιακά δεδομένες στάσεις των δρώντων, αλλά «καθοδηγούνται» από τους όρους και τις προϋποθέσεις που

35. Πρβλ. σχετικά A. Levine, κα' 1987, σσ. 81 και 83.

ήδη έχουν «παραχθεί» με αφαίρεση από αυτές τις μορφές. Σχηματικά, η διαφοροποίηση της μαρξικής θεωρίας από εκείνη του αναλυτικού μαρξισμού συνίσταται, με αναφορά σε αυτό το ζήτημα, στο ότι ενώ στην πρώτη η αφαίρεση από τις σκοπιές και τις αξιολογικές στάσεις των μεμονωμένων ατόμων είναι προϋπόθεση για την εννοιακή κατασκευή και προτάσσεται της ανάλυσης των εμπειρικών μορφών ως προϋπόθεσή τους, στη θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού η «ανάγκη» για αφαίρεση από τις σκοπιές αυτές έρχεται στο τέλος ως αναγνώριση «εμπειρικών συνθηκών», οι οποίες είναι πέραν του τυπικά ορθολογικού πράττειν των μεμονωμένων ατόμων.

3. Προϋποθέσεις κατασκευής των πολιτικο-οικονομικών εννοιών:

η «γενική θεωρία περί εκμετάλλευσης»

κι η ανασκευή της θεωρίας περί «αξίας-εργασίας».

Από τις σημαντικότερες ίσως «διαστάσεις» της θεωρίας του αναλυτικού μαρξισμού, η «αναλυτικο-μαρξιστική πολιτική οικονομία» είναι προσανατολισμένη στον επαναπροσδιορισμό των προϋποθέσεων υπό τις οποίες είναι δυνατή η «διαλεκτική έκθεση των πολιτικο-οικονομικών εννοιών» στο ώριμο έργο του Κ. Μαρξ κι ιδιαίτερα στο *Κεφάλαιο*. Από τον επαναπροσδιορισμό αυτό προκύπτει η «Γενική θεωρία περί εκμετάλλευσης», όπως η τελευταία είναι διατυπωμένη στα έργα του J. Roemer.

Προκειμένου να μελετηθούν οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες είναι δυνατή η «αναλυτική ανακατασκευή» των εννοιών της μαρξικής πολιτικής οικονομίας, είναι χρήσιμο να διευκρινισθεί η σχέση μεταξύ της τελευταίας αφενός και της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας αφετέρου, έτσι όπως τίθεται από τον αναλυτικό μαρξισμό, αφού η «εκλεκτική συγγένεια» μεταξύ της θεωρίας του αναλυτικού μαρξισμού και της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας απετέλεσε πρόσφορο έδαφος για ερμηνείες σύμφωνα με τις οποίες η «αναλυτικο-μαρξιστική πολιτική οικονομία» θα ήταν δυνατό να κατανοηθεί ως «εφαρμογή» της

μεθόδου της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας στο πεδίο των «διαισθητικού» χαρακτήρα προτάσεων/«θεωρημάτων» της μαρξικής πολιτικής οικονομίας. Μολονότι, σε γενικές γραμμές, μια τέτοια ερμηνεία είναι ορθή, δεν διαβλέπει ωστόσο τους όρους αυτής της «εφαρμογής», οι οποίοι είναι δυνατό να ανιχνευθούν στην κριτική που ασκείται από τη θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού στις «περιεχομενικές» προτάσεις και στο συνακόλουθο «ατομισμό» της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας³⁶. Ειδικότερα, οι όροι αυτής της «εφαρμογής» είναι δυνατό να συνοψισθούν σε δύο αιτήματα από τα οποία το πρώτο αναφέρεται στην οριοθέτηση των «περιεχομενικών» προτάσεων της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας –και πιο συγκεκριμένα στις προτάσεις της νεοκλασικής οικονομικής της ευημερίας– ενώ το δεύτερο συνδέεται με τον επαναπροσδιορισμό της διαλεκτικής μεθόδου στη μαρξική πολιτική οικονομία· όπως και στην περίπτωση της «λογικής του συλλογικού πράττειν» έτσι κι εδώ η διαλεκτική πορεία εξήγησης προσδιορίζεται προνομιακά σε σχέση με το περιεχόμενο αναφερόμενη στα μη ηθελημένα αποτελέσματα του ατομικού πράττειν³⁷.

Οι όροι της εφαρμογής της νεοκλασικής μεθόδου για την εξήγηση των «περιεχομενικών» προτάσεων της μαρξικής πολιτικής οικονομίας περικλείουν, με τη σειρά τους, το αίτημα περί «μικρο-θεμελίωσης» των πολιτικο-οικονομικών εννοιών, με την έννοια ότι οι «περιεχομενικές» προτάσεις, αποσπασμένες από το πλαίσιο της διαλεκτικής, οφείλουν να θεμελιώνονται με αναφορά σε «μικρο-μηχανισμούς», οι οποίοι από τη σκοπιά της μεθόδου συμπίπτουν με «μοντέλα» ορθολογικής επιλογής, όπως αυτά έχουν αναπτυχθεί στη γενική θεωρία περί ισορροπίας και στη θεωρία των «παιγνίων». Ωστόσο, ενώ τα «μοντέλα» της ορθολογικής επιλογής και η μέθοδος της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας αποδεικνύονται αναγ-

36. Βλ. σε αυτό το σημείο την κριτική που ασκείται στη νεοκλασική οικονομική θεωρία στα J. Roemer, 1978 και 1979.

37. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται κατανοητή η θέση σύμφωνα με την οποία «Ως προς τη μέθοδο νομίζω ότι η μαρξική οικονομική θεωρία έχει πολλά να διδαχθεί από τη νεοκλασική. Ως προς το περιεχόμενο νομίζω ότι ισχύει το αντίστροφο» [J. Roemer, 1986α, σ. 191].

καία για τη θέση του μεθοδολογικού αιτήματος περί «μικρο-θεμελίωσης», δεν ισχύει το ίδιο και κατά τη «μετάβαση» από τους «μικρο-μηχανισμούς» στα «μακρο-θεωρήματα»: στην περίπτωση αυτή διαφαίνεται μια σειρά από «όρια» και «περιορισμούς», που είναι εγγενή στη νεοκλασική οικονομική θεωρία. Σύμφωνα με τη θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού τα «όρια» αυτά είναι δυνατό να ξεπεραστούν με την αναφορά της νεοκλασικής μεθόδου στις «περιεχομενικές» προτάσεις της μαρξικής θεωρίας: αυτή όμως η δυνατότητα εξαρτάται, σύμφωνα με τη θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού, από τη διατύπωση μιας «γενικότερης θεωρίας», η οποία θα εμπεριέχει ως επιμέρους «στιγμές» της τις αξιώσεις τόσο της νεοκλασικής όσο και της μαρξικής θεωρίας. Η «γενίκευση» αυτή χωρεί προς δύο κατευθύνσεις: από τη σκοπιά της μεθόδου χωρεί προς την κατεύθυνση της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας, ενώ από τη σκοπιά του περιεχομένου χωρεί προς την κατεύθυνση της μαρξικής θεωρίας. Αποτέλεσμα αυτής της «γενικευτικής» πορείας της εννοιακής κατασκευής αλλά και υπόρητη προϋπόθεσή της είναι η απόρριψη της μαρξικής θεωρίας της «αξίας-εργασίας» ως προϋπόθεσης για την ανάπτυξη των πολιτικο-οικονομικών εννοιών αφενός κι η καταγγελία της νεοκλασικής οικονομικής της ευημερίας ως «ιδεολογικής» και «στενοκέφαλής» σε σχέση με τη μαρξική θεωρία.

Εξετάζοντας στο σημείο αυτό τη δεύτερη υπόρητη προϋπόθεση, διαπιστώνεται ότι η ανακατασκευή που επιχειρείται δεν είναι προς την κατεύθυνση της μαρξικής πολιτικής οικονομίας αλλά στην πραγματικότητα πρόκειται περί «διεύρυνσης» της νεοκλασικής οικονομικής της ευημερίας και συμπλήρωσής της με «ιδέες» επιλεγμένες από τη μαρξική θεωρία, υπό όρους και προϋποθέσεις της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας. Ειδικότερα, παρατηρείται ότι ένας από τους θεμελιώδεις «περιορισμούς» της νεοκλασικής θεωρίας, συνίσταται στην αφετηριακή προϋπόθεση, σύμφωνα με την οποία οι προτιμήσεις των μεμονωμένων ατόμων είναι δεδομένες: έτσι με βάση αυτή την προϋπόθεση δεν είναι δυνατό για τη θεωρία αυτή να υποστηρίξει ότι τα άτομα επιλέγουν στην πραγματικότητα αυτό που προτιμούν ούτε, κατά μείζονα λόγο, ότι τα

άτομα επιλέγουν ή προτιμούν εκείνες τις «καταστάσεις» που βελτιώνουν την ευημερία τους. Με το επιχείρημα αυτό φαίνεται να αμφισβητείται, αφενός η ίδια η αφετηριακή προϋπόθεση της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας κι αφετέρου και το κριτήριο του Pareto ως κανόνας «αριστοποίησης της ευημερίας». Ιδιαίτερο ερευνητικό βάρος, ωστόσο, φέρουν οι όροι υπό τους οποίους, σύμφωνα με τη θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού, είναι δυνατή η «άρση της νεοκλασικής αφαίρεσης» ως προς τις επιθυμίες των ατόμων· όπως υποστηρίζεται «αυτό που χρειάζεται είναι μια υλιστική ψυχολογία προκειμένου να συναχθούν οι ατομικές προτιμήσεις από ιστορικά προσδιορισμένες ιδιότητες (endowments)» [J. Roemer, 1986α, σ. 194]. Αυτό σημαίνει ότι οι αρχικές θέσεις από τις οποίες ξεκινούν οι εκούσιες ανταλλαγές και διαπραγματεύσεις μεταξύ των μεμονωμένων ατόμων δεν είναι πλέον τυχαίες ή αυθαίρετες, όπως υποστήριζε η νεοκλασική οικονομική θεωρία, αλλά αντιστοιχούν σε ιστορικούς τύπους «διανομής των προικισμάτων», οι οποίοι είναι πιθανό να διακρίνονται από «αδικία»/ανισότητα ως προς αυτή τη διανομή. Με τη σειρά του αυτή η «άρση» της τυχειότητας των αρχικών θέσεων συνεπάγεται «ακύρωση» του κριτηρίου αριστοποίησης που παρέχει ο κανόνας του Pareto, εφόσον η ισχύς του τελευταίου εξαρτάται από μία και μόνο συγκεκριμένη έκβαση των ανταλλαγών που ισοδυναμεί με την ύπαρξη ισορροπίας σε περιβάλλον ανταγωνισμού (competitive equilibrium). Στη θέση του κανόνα του Pareto, η θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού προτείνει μια «γενική» έννοια περί εκμετάλλευσης ως μέτρο της ευημερίας των κοινωνικών δρώντων. Αυτή η έννοια περί εκμετάλλευσης οφείλει να είναι τόσο «γενική» ώστε να συμπεριλαμβάνει οποιαδήποτε δυνατή έκβαση [solution], ακόμα κι εκείνη που είναι προϊόν του συλλογικού/ταξικού πράττειν.

Αυτή η «άρση» της δεδομενικότητας των αρχικών θέσεων και το ζήτημα του συλλογικού/ταξικού πράττειν υποχρεώνουν τη θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού να αναθεωρήσει τις εγγενείς στα «μοντέλα» ορθολογικής επιλογής προϋποθέσεις, σύμφωνα με τις οποίες, η ορθολογική επιδίωξη της μεγιστοποίησης του ατομικού οφέλους υπόκειται σε περιορισμούς

δεδομένου ότι το συλλογικό πράττειν υπερβαίνει ή μετασχηματίζει τους περιορισμούς του «περιβάλλοντος» (ακολουθεί μία συγκεκριμένη πορεία), ενώ συχνά το συλλογικό πράττειν η επιδίωξη, με άλλα λόγια, ενός συλλογικού σκοπού –εμφανίζεται ως ανορθολογική από τη σκοπιά του κάθε ατόμου χωριστά. Έτσι, οι «αρχικές θέσεις» προσδιορίζονται ως συνδυασμός δύο γενικών συναρτήσεων από τις οποίες η πρώτη περιλαμβάνει την τεχνολογία, τους θεσμούς και τις (ήδη υφιστάμενες) σχέσεις ιδιοκτησίας· τα δεδομένα αυτής της συνάρτησης θεωρούνται ότι αντιστοιχούν προς τη μαρξική έννοια των παραγωγικών δυνάμεων και της οικονομικής δομής. Η δεύτερη συνάρτηση περιλαμβάνει όλες τις ατομικές προτιμήσεις. Με τον τρόπο αυτό υποστηρίζεται ότι η «μετάβαση» από τις «αρχικές θέσεις» σε τελικές καταστάσεις είναι αποτέλεσμα «δύο επιμέρους διαδικασιών, της διαδικασίας «επίλυσης» [solution process] αφενός, και της διαδικασίας «σχηματισμού των προτιμήσεων» [preference formation process] αφετέρου. Πιο συγκεκριμένα η «μετάβαση» σε μια συνάρτηση τεχνολογίας και σχέσεων ιδιοκτησίας, είναι προϊόν συνδυασμού τόσο της χρονικά προηγούμενης κι αρχικής συνάρτησης τεχνολογίας και σχέσεων ιδιοκτησίας όσο και της χρονικά προηγούμενης κι αρχικής συνάρτησης των ατομικών προτιμήσεων· το ίδιο, αναλογικά, ισχύει ως προς τη διαδικασία σχηματισμού των προτιμήσεων³⁸. Με βάση αυτή τη «γενικότητα» της εννοιακής κατασκευής, δεδομένου ότι στην έννοια των «αρχικών θέσεων» είναι δυνατή κάθε δυνατή κατάσταση, ασκείται κριτική αφενός στη νεοκλασική οικονομική θεωρία, η οποία δεν λαμβάνει υπόψη της ούτε τη διαδικασία σχηματισμού προτιμήσεων ούτε εκβάσεις πέραν αυτής της ανταγωνιστικής ισορροπίας, κι αφετέρου σε ορισμένες εκδοχές της μαρξιστικής θεωρίας, σύμφωνα με τις οποίες η διαμόρφωση των ατομικών προτιμήσεων είναι μονοσήμαντο αποτέλεσμα της συνάρτησης της τεχνολογίας και των σχέσεων ιδιοκτησίας. Παρατηρείται, λοιπόν, ότι στο εσωτερικό της «γενικής» θεωρίας, τόσο το

38. J. Roemer, 1986α, σσ. 196-198.

νεοκλασικό, όσο και το μαρξικό υπόδειγμα, ερμηνεύονται ως επιμέρους τύποι «παιγνίων»: ωστόσο, η σχέση ανάμεσα σε αυτά τα δύο υποδείγματα κατασκευάζεται, σε τελική ανάλυση, με όρους της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας, αφού η «περιεχομενική συμβολή» της μαρξικής θεωρίας συνίσταται στη «μετατροπή», όχι της νεοκλασικής οικονομικής της ευημερίας σε θεωρία εκμετάλλευσης, αλλά στη «μετατροπή» της μαρξικής θεωρίας περί εκμετάλλευσης, σε θεωρία περί ευημερίας.

Από την άλλη μεριά, ο επαναπροσδιορισμός των «αρχικών θέσεων» από τις οποίες ξεκινούν τα «παίγνια» της διαπραγμάτευσης ως «κατάστασης ανισότητας» ως προς τους πόρους με τους οποίους είναι «προικισμένα» τα άτομα, είναι υποχρεωμένος να προτείνει κριτήρια ως προς τη «σημαντικότητα» των ιστορικών καταστάσεων προς τις οποίες αντιστοιχούν οι «αρχικές θέσεις» και κατ' επέκταση κριτήρια «συγκρισιμότητας» των επιμέρους «θεωριών». Τα κριτήρια αυτά δεν «παράγονται» με αναφορά στις προϋποθέσεις κατασκευής των πολιτικο-οικονομικών εννοιών, αφού από την εννοιολογική κατασκευή είναι δυνατό κατ' αρχήν να προκύψει κάθε «τελική έκβαση» —με άλλα λόγια, κάθε «τελική έκβαση» είναι αποδεκτή από τη «γενική» θεωρία: τα κριτήρια αυτά, σύμφωνα με τη θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού, προκύπτουν από τις αντιλήψεις περί ιστορίας, τις οποίες κάθε επιμέρους θεωρία συμερίζεται. Με βάση αυτές τις αντιλήψεις είναι δυνατή η συναγωγή κριτηρίων για τη διάκριση ανάμεσα σε ουσιώδεις κι επουσιώδεις συναρτήσεις ή συνδυασμούς προτιμήσεων: ωστόσο, ακόμα και στην περίπτωση αυτή τα κριτήρια «παράγονται» εκ των υστέρων, αφού δηλαδή έχει γίνει αναφορά σε ένα συγκεκριμένο «σώμα θεωρητικών προτάσεων». Παρατηρείται, επομένως, ότι τα κριτήρια «σημαντικότητας» και κατ' επέκταση συγκρισιμότητας δεν είναι δεσμευτικά για τον κάθε τύπο εννοιολογικής κατασκευής και πολύ περισσότερο για τη «γενική» θεωρία: αντίθετα, η σύνδεση με το αντικείμενο ανήκει στην αντίληψη περί ιστορίας, η οποία, ως «περιορισμένη» είναι «ιδεολογική». Με την έννοια αυτή, η δέσμευση της μεθόδου από τους ιστορικούς όρους συγκρότησης του αντικει-

μένου, ανάγεται από τη θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού στην ηθική άποψη της κάθε επιμέρους θεωρίας³⁹. Η δυνατότητα σύγκρισης κι αξιολόγησης της κάθε επιμέρους θεωρίας δεν εξαρτάται, κατά συνέπεια, από τη σύνδεση της εννοιολογικής κατασκευής με το αντικείμενο ούτε από τη θέση κριτηρίων αξιολόγησης των ηθικών αρχών των θεωριών αυτών. Ως προς αυτό το ζήτημα, η στάση του αναλυτικού μαρξισμού είναι δυνατό να περιγραφεί ως αναγωγή αυτών των «αντικειμενικών» κριτηρίων σε μεθοδολογικά κριτήρια κατασκευής «μικρο-μηχανισμών». Με τη σειρά του, αυτό σημαίνει ότι η «αξιολόγηση» των επιμέρους θεωριών λαμβάνει χώρα σε πλαίσια «αξιολογικής ουδετερότητας» αφού το κατ' εξοχήν κριτήριο είναι η «γενικότητα» της μορφής του ατομικού πράττειν και η ανάπτυξή του στο εσωτερικό «μικρομηχανισμών».

Αυτός ο προσανατολισμός της θεωρίας του αναλυτικού μαρξισμού εκδηλώνεται, σε σχέση με τη μαρξική πολιτική οικονομία, με τη θέση του αιτήματος περί αποσύνδεσης της έννοιας της εκμετάλλευσης από τη θεωρία περί «αξίας-εργασίας». Με την αποσύνδεση αυτή, η έννοια της εκμετάλλευσης προσδιορίζεται ως «αδικία/ανισότητα ως προς τη διανομή του εισοδήματος, η οποία με τη σειρά της εκλαμβάνεται ως αποτέλεσμα της ανισότητας που χαρακτηρίζει τις «αρχικές θέσεις»⁴⁰. Με βάση αυτή την αρχική αποσύνδεση η σχέση μεταξύ της μαρξικής έννοιας της εκμετάλλευσης και της θεωρίας περί «αξίας-εργασίας» προσδιορίζεται ως σχέση μεταξύ γενικής έννοιας και ιστορικά συγκεκριμένης έννοιας αντίστοιχα. Ειδικότερα, η κατασκευή της θεωρίας περί «αξίας-εργασίας» εξηγείται με αναφορά στον καπιταλιστικό τύπο εκμετάλλευσης, στο εσωτερικό του οποίου η απόσπαση του πλεονάσματος επιτυγχάνεται παρά την απουσία εξω-οικονομικών, καταναγκαστικών θεσμών, όπως για παράδειγμα συνέβαινε με τη διαδικασία εκμετάλλευσης σε προ-καπιταλιστικού τύπου κοινωνίες. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, η θεωρία περί «αξίας-εργασίας» έχει ισχύ μόνο σε σχέση με έναν ιστορικό

39. J. Roemer, 1986b, σ. 81.

40. J. Roemer, 1986a, σ. 199.

τύπο εκμετάλλευσης, αυτόν δηλαδή της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης. Η ερμηνεία αυτή προσβάλλει τον πυρήνα της μαρξικής κατασκευής των πολιτικο-οικονομικών εννοιών, σύμφωνα με την οποία η ιστορικότητα των εννοιών της εργασίας και της μορφοποίησής της σε οικονομικές αξίες επιτρέπει στις τελευταίες να συγκροτούνται ως αφηρημένες έννοιες με υπεριστορική ισχύ. Από την άλλη μεριά και σε προφανή αντίθεση προς την επιχειρηματολογία του αναλυτικού μαρξισμού, σύμφωνα με την οποία ακόμα κι ο περιορισμός της θεωρίας περί «αξίας-εργασίας» στο πεδίο της ανταλλαγής δεν είναι αυτονόητος⁴¹, ο «ρόλος» της θεωρίας περί «αξίας-εργασίας» δεν περιορίζεται μόνο στην ανάλυση των σχέσεων ανταλλαγής –αφού τίθεται ως προϋπόθεση γι' αυτή την ανάλυση, την ανάλυση δηλαδή των μορφών που πρέπει να προσλάβουν οι ουσιώδεις κοινωνικές σχέσεις– αλλά συγκαταλέγεται στους υλικούς όρους συγκρότησης κι αναπαραγωγής του καταμερισμού της εργασίας σε κοινωνίες που κυριαρχούνται από τον ειδικό καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Μάλιστα, στο βαθμό που η σύγχρονη, ειδικά καπιταλιστική μορφή του καταμερισμού εργασίας τίθεται ως προνομιακό σημείο εξήγησης προ-καπιταλιστικών μορφών στις οποίες η διαδικασία της εκμετάλλευσης είναι άρρηκτα δεμένη με το εξω-οικονομικό στοιχείο του καταναγκασμού, στον ίδιο βαθμό κι η θεωρία περί «αξίας-εργασίας» προβάλλει ως προνομιακή θεωρία εξήγησης, και κατ' επέκταση κριτικής, όχι μόνο της «αστικής» πολιτικής οικονομίας αλλά και θεωριών σχετικών με την οικονομία προ-καπιταλιστικών κοινωνιών⁴². Τέλος, στη μαρξική πολιτική οικονομία η θεωρία περί «αξίας-εργασίας» εμπεριέχει την έννοια της εκμετάλλευσης αλλά και το ηθικο-πολιτικό αίτημα της επανιδιοποίησης του κοινωνικού προϊόντος από την εργασία. Δεν είναι ακριβής, επομένως, η διάκριση η οποία επιχειρείται από τη θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού, σύμφωνα με την οποία η ηθικο-πολιτική διάσταση αναφέρεται μόνο

41. Πρβλ. ενδεικτικά J. Roemer, 1981. σσ. 12, 36-38, 147 και 148.

42. Βλ. χαρακτηριστικά K. Marx, 1978, σσ. 73-74 σε σχέση με τα ιστορικά όρια της αφαίρεσης στον Αριστοτέλη.

στην έννοια της εκμετάλλευσης ενώ η θεωρία περί «αξίας-εργασίας» συγκροτείται κι «αξιολογείται» ως αποκλειστικά οικονομική θεωρία⁴³. Στη μαρξική πολιτική οικονομία η θεωρία περί «αξίας-εργασίας» επιτρέπει τόσο την εξήγηση του μορφικού στοιχείου –τη διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου– όσο και τους όρους κριτικής του με αναφορά στην υπαγωγή του υλικού στοιχείου –της εργασιακής διαδικασίας– σε αυτό. Με την έννοια αυτή δεν είναι ακριβής κι ο δεύτερος ισχυρισμός που προβάλλεται από την θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού και σύμφωνα με τον οποίο η ισχύς της θεωρίας περί «αξίας-εργασίας» όχι μόνο εξαρτάται αλλά περιορίζεται στην εξήγηση θεσμών ατομικής ιδιοκτησίας⁴⁴.

Με την απόρριψη της θεωρίας περί «αξίας-εργασίας» ως προϋπόθεσης για την κατασκευή της έννοιας της εκμετάλλευσης, η θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού προσανατολίζεται στην κατασκευή μιας «γενικής» έννοιας περί εκμετάλλευσης, «γενικής» στο βαθμό που ισχύει ανεξάρτητα από επιμέρους ιστορικά και θεσμικά πλαίσια αγορών και πλαισίων ανταλλαγών. Όπως υποστηρίζεται «Καθήκον μας είναι να προτείνουμε μια θεωρία περί εκμετάλλευσης η οποία είναι δυνατό να έχει ισχύ ακόμα και σε περιπτώσεις κατά τις οποίες απουσιάζει η ατομική ιδιοκτησία επί των μέσων παραγωγής» (J. Roemer, 1986β, σ. 84]. Οι όροι για τη «γενική» ισχύ της έννοιας της εκμετάλλευσης τίθενται από τη θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού στο πρώτο επίπεδο αφαίρεσης στο οποίο η έννοια της εκμετάλλευσης κατασκευάζεται ανεξάρτητα από την αγορά και πώληση εργασιακής δύναμης, ανεξάρτητα δηλαδή από την ύπαρξη αγοράς εργασίας. Η κατάσταση αυτή περιγράφεται με αναφορά στην ύπαρξη μεμονωμένων παραγωγών, οι οποίοι, έχοντας υπό την κατοχή τους δεδομένα αγαθά, αποβλέπουν στην αυτοσυντήρησή τους, προσανατολιζόμενοι ορθολογικά στην ελαχιστοποίηση της εργασίας που

43. Βλ. J. Roemer, 1981, σ. 154, όπου υποστηρίζεται ότι «Το καθήκον μας περιορίζεται στο να προτείνουμε μία οικονομική και μόνο ερμηνεία του νόμου της αξίας».

44. J. Roemer, 1986β, σ. 82.

δαπανούν για την παραγωγή των αγαθών που κατέχουν. Η αναπαραγωγή αυτού του μοντέλου συναρτάται προς την επίτευξη ισορροπίας σε δύο επιμέρους αγορές από τις οποίες η πρώτη συμπίπτει με εκείνη την οποία οι μεμονωμένοι παραγωγοί εισέρχονται προκειμένου να ανταλλάξουν τα αγαθά που κατέχουν με άλλα αγαθά, που είναι αναγκαία για το σχέδιο παραγωγής που έχουν επιλέξει, ενώ η δεύτερη ισοδυναμεί με τις ανταλλαγές που λαμβάνουν χώρα στο τέλος της «παραγωγικής περιόδου» και στο πλαίσιο των οποίων ανταλλάσσουν τα αγαθά που παρήγαγαν με αγαθά που είναι αναγκαία για την αυτοσυντήρησή τους. Με άλλα λόγια, οι δύο αγορές αντιστοιχούν προς τη νεοκλασική έννοια των συναρτήσεων παραγωγής και κατανάλωσης αντίστοιχα, με τη διαφορά ότι εδώ η έννοια των «συντελεστών παραγωγής» συνοψίζεται στην έννοια των «προϊκισμάτων/πλεονεκτημάτων» που κατέχει ο κάθε μεμονωμένος παραγωγός και τα οποία είναι προϊόν των αγαθών που έχει παράγει· επί πλέον, από την έννοια του επιλεγμένου σχεδίου παραγωγής απουσιάζει η νεοκλασική έννοια του επιχειρηματία και του «συνδυασμού» των συντελεστών παραγωγής, οπότε δεν θα ήταν εσφαλμένη η υπόθεση σύμφωνα με την οποία στην «αρχική κατάσταση» ο μοναδικός συντελεστής παραγωγής είναι στην ουσία οι ατομικές εργασίες των μεμονωμένων παραγωγών. Με τον τρόπο αυτό η ικανοποίηση των «αναγκών» αυτοσυντήρησης του κάθε μεμονωμένου παραγωγού εξαρτάται από το «μισθό» που είναι συνάρτηση της αξίας (ο Roemer κάνει λόγο περί «κοινωνικά αναγκαίου χρόνου εργασίας») της ατομικής του εργασίας και της αξίας των εμπορευμάτων που τελικά αγοράζει στη «δεύτερη αγορά». Αυτό το μοντέλο απλής αναπαραγωγής μιας πλήρως εξατομικευμένης οικονομίας, ωστόσο, δεν περιέχει τους όρους της εξατομικευσης αλλά ούτε και τους όρους μετασχηματισμού της ατομικής εργασίας του κάθε μεμονωμένου παραγωγού σε «κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας». Αντίθετα, το μέτρο του «κοινωνικά αναγκαίου χρόνου εργασίας» έχει νόημα μόνο στην περίπτωση που η αναπαραγωγή επιτυγχάνεται με ανισότητα με τη διαπίστωση ότι ορισμένοι από τους παραγωγούς εργάζονται λιγότερο, ενώ ορισμένοι άλλοι εργάζονται

περισσότερο από αυτό το «μέτρο». Το «λιγότερο ή το περισσότερο» προσδιορίζονται από την ανισότητα κατά τις ανταλλαγές, η οποία με τη σειρά της είναι αποτέλεσμα της ανισότητας ως προς την ατομική ιδιοκτησία επί των μέσων παραγωγής. Σε αυτό το στοιχειώδες επίπεδο αφαίρεσης, η εκμετάλλευση ισοδυναμεί με την ανισότητα κατά τις ανταλλαγές, ενώ φαίνεται να ικανοποιείται η επιδίωξη της θεωρίας να αποδείξει ότι η έννοια της εκμετάλλευσης είναι δυνατό να ορισθεί με αφαίρεση από την έννοια της εργασίας κι από τη διαδικασία αγοραπωλησίας εργασιακής δύναμης.

Αυτή η διαδικασία εισάγεται σε ένα δεύτερο επίπεδο αφαίρεσης με την υπόθεση ότι ανάμεσα στις άλλες επιλογές που είναι στη διάθεση των μεμονωμένων παραγωγών υπάρχει κι η επιλογή να αγοράσουν ή να πωλήσουν εργασιακή δύναμη. Με την εισαγωγή αυτής της υπόθεσης δεν έχουμε «μετάβαση» από τις σκοπιές των μεμονωμένων παραγωγών στο επίπεδο της αναπαραγωγής μιας κοινωνίας χωρισμένης σε κοινωνικές τάξεις· αντίθετα, αυτό που εισάγεται είναι μια σειρά επιλογών από τη σκοπιά του κάθε παραγωγού ξεχωριστά, οι οποίες κυμαίνονται από την επιλογή, ορισμένες παραγωγικές δραστηριότητες να τις επιτελέσει ο ίδιος, σε ορισμένες άλλες για τις οποίες αγοράζει εργασιακή δύναμη και σε ορισμένες άλλες για την επιτέλεση των οποίων προτιμά να πωλήσει τη δική του εργασιακή δύναμη. Με βάση αυτόν τον ορθολογικό και μεγιστοποιητικό του οφέλους προσανατολισμό των μεμονωμένων παραγωγών, προκύπτει κι ένας συνδυασμός ταξικών θέσεων⁴⁵. Με τον τρόπο αυτό αποδεικνύεται το μαρξικό υπόδειγμα περί εκμετάλλευσης με την απόσπαση υπεραξίας, αλλά όχι με τους δικούς του όρους· πιο συγκεκριμένα αποδεικνύεται ως θεώρημα της αρχικής θεωρίας περί εκμετάλλευσης κι αποδίδεται με τον όρο «αρχή της αντιστοιχίας μεταξύ εκμετάλλευσης και τάξης». Σύμφωνα με την αρχή αυτή, «κάθε δρων που ανήκει στην τάξη που αγοράζει “εργασία” είναι εκμεταλλευτής, ενώ κάθε δρων που ανήκει στην τάξη που πωλεί “εργασία” είναι αντικείμενο εκμετάλλευσης»

45. Πρβλ. J. Roemer, 1986b κι ιδιαίτερα το διάγραμμα στη σελίδα 89.

[J. Roemer, 1986β, σσ. 89-90]. Παρατηρείται, λοιπόν, ότι η εισαγωγή στο αρχικό μοντέλο του «εμπορεύματος εργασιακή δύναμη», εξειδικεύει το «μικρο-μηχανισμό» των άνισων ανταλλαγών προς την κατεύθυνση της ανισότητας μεταξύ όσων αγοράζουν κι όσων πωλούν εργασιακή δύναμη· με την έννοια αυτή, οι όροι της ανισότητας εμπεριέχονται ήδη στο αρχικό μοντέλο των εξατομικευμένων παραγωγών, καθώς τόσο η εργασιακή δύναμη όσο και τα λοιπά εμπορεύματα κατανοούνται αδιαφοροποίητα ως «προϊκίσματα/πλεονεκτήματα» των μεμονωμένων ατόμων. Φαίνεται, επομένως, ότι η θεωρία κατά την κατασκευή του μοντέλου των κοινωνικών τάξεων αφαιρεί από τις κοινωνικές τάξεις και προβαίνει σε ταξινόμηση των μεμονωμένων σκοπιών των εμπορευματοκατόχων. Έτσι, ο κάτοχος του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη προσεγγίζεται ως μεμονωμένος εμπορευματοκάτοχος και μόνο, εφόσον μόνο υπό την ιδιότητά του αυτή είναι αντικείμενο εκμετάλλευσης.

Η αποδοχή αυτής της φετιχοποιημένης σκοπιάς του μεμονωμένου εμπορευματοκατόχου είναι εμφανής σε ένα τρίτο επίπεδο αφαίρεσης, στο οποίο με δεδομένη την «αγορά εργασίας» κατασκευάζεται η έννοια της «πιστωτικής αγοράς». Εδώ οι μεμονωμένοι παραγωγοί ταξινομούνται ανάμεσα σε δανειστές και δανειζόμενους, οπότε η έννοια της εκμετάλλευσης αντιστοιχεί με χωρισμό σε κοινωνικές τάξεις· στην περίπτωση αυτή, οι εκμεταλλευτές είναι εκείνοι που δανείζουν χρήμα, ενώ όσοι δανείζονται είναι αντικείμενο εκμετάλλευσης. Ακόμη, αυτός ο επαναπροσδιορισμός της έννοιας της εκμετάλλευσης στο επίπεδο ανάλυσης της «πιστωτικής αγοράς» θέτει εν αμφιδόλω την προηγούμενη ταξινόμηση ανάμεσα σε πωλητές κι αγοραστές εργασιακής δύναμης και κύρια την αντιστοιχία της προς την έννοια της εκμετάλλευσης, αφού ένας πωλητής εργασιακής δύναμης υπόκειται σε εκμετάλλευση, στο βαθμό που η εργασιακή του δύναμη αγοράζεται από το κεφάλαιο, αλλά είναι εξίσου δυνατό να υπόκειται σε εκμετάλλευση στο πλαίσιο της «πιστωτικής αγοράς», ακόμα και στην περίπτωση που αγοράζει/δανείζεται κεφάλαιο. Είναι δυνατό, κατά συνέπεια, να υποστηριχθεί ότι δεν υπάρχει προνομιακή αναφορά στις αγορές προκειμένου να διαπιστωθεί η θέση ως προς την

ση της φεουδαρχίας, οι επιλογές και η δυνατότητα άρσης της ανισότητας ισοδυναμούν με την «απειλή αποχώρησης» όσων κατέχουν ατομική ιδιοκτησία, ενώ στην περίπτωση του καπιταλισμού η δυνατότητα άρσης της ανισότητας συμπίπτει με την απειλή αποχώρησης από τις ανταλλαγές και τις διαπραγματεύσεις καθενός που κατέχει «αλλοτριώσιμους» πόρους).

Το δεύτερο στοιχείο είναι συνυφασμένο προς την προϊούσα κατάσταση ως προς την ευημερία· εδώ «μέτρο» της εκμετάλλευσης αποτελούν όχι οι πραγματικές/τρέχουσες επιλογές και δυνατότητες αποχώρησης, που έχουν στη διάθεσή τους οι μεμονωμένοι δρώντες, αλλά οι «υποθετικές» επιλογές. Οι τελευταίες είναι κρίσιμες προκειμένου να προσδιορισθεί μία κατάσταση ανισότητας ως προς την ευημερία ως κατάσταση εκμετάλλευσης και ανάγονται σε έναν επαναπροσδιορισμό του κριτηρίου του Pareto, σύμφωνα με τον οποίο μία ομάδα ατόμων θεωρείται ότι υπόκειται σε εκμετάλλευση, όταν ακολουθώντας μία «υποθετική» επιλογή θα βελτίωνε τη θέση της ως προς την ευημερία. Πρέπει να υπογραμμισθεί ότι εδώ δεν ενδιαφέρει τη θεωρία εάν η συγκεκριμένη ομάδα ή συνασπισμός έχει πράγματι στη διάθεσή της αυτή τη στρατηγική επιλογή· αντίθετα προσανατολίζεται στην κατασκευή ενός «παιγνίου», στον «πυρήνα» του οποίου περιγράφεται μία εισοδηματική διανομή με την οποία καμία ομάδα δεν υπόκειται σε εκμετάλλευση αφού «αποσυρόμενη» δεν θα ήταν δυνατό να βελτιώσει τη θέση της κατά την ευημερία.

Παρατηρείται, λοιπόν, ότι η επιδιωκόμενη «γενικότητα» της έννοιας της εκμετάλλευσης με τις «υποθετικές επιλογές αποχώρησης» από τις διαπραγματεύσεις των ομάδων εκείνων που υπόκεινται σε εκμετάλλευση, επαναπροσδιορίζει την έννοια της εκμετάλλευσης ως εξουσία επί των μέσων παραγωγής, ενώ ο ίδιος ο «κανόνας» που περιγράφει συνθήκες ισότητας και δικαιοσύνης τίθεται στο πλαίσιο της θεωρίας των «παιγνίων» και με αφαίρεση από τους ίδιους τους όρους συγκρότησης σχέσεων ανισότητας κι εκμετάλλευσης. Και αυτό σε αντίθεση με τη μαρξική πολιτική οικονομία, στο πλαίσιο της οποίας, η αξία της κοινωνικής αλληλεγγύης καθώς κι η άρση των σχέσεων εκμετάλλευσης, εμπεριέχεται ως δυνατότη-

τα κατά την ανάλυση των αλλοτριωτικών και εκμεταλλευτικών κοινωνικών σχέσεων. Στο επίπεδο της εννοιολογικής κατασκευής, οι «υποθετικές επιλογές αποχώρησης» από τις διαπραγματεύσεις, με βάση τις οποίες κρίνεται η ύπαρξη ή μη εκμεταλλευτικών σχέσεων, ισοδυναμεί με αφαίρεση εκείνων των «προικισμένων/πλεονεκτημάτων». Η αφαίρεση αυτή, όμως, δεν καταλήγει, όπως υποστηρίζει η θεωρία του αναλυτικού μαρξισμού, στην υπόθεση ότι αυτή η ομάδα που κατέχει το συγκεκριμένο τύπο «πλεονεκτημάτων» υπόκειται σε εκμετάλλευση, επειδή, αποχωρώντας, θα βελτίωνε τη θέση της ως προς την ευημερία· αντίθετα, στην περίπτωση του καπιταλισμού, σημαίνει ότι η ίδια η κοινωνία δεν είναι δυνατή με αφαίρεση από την εργασία. Εάν, όμως, η κοινωνία συνολικά δεν είναι δυνατή, η μόνη δυνατότητα που απομένει, είναι ένα «παίγνιο», ο πυρήνας του οποίου περιγράφει συνθήκες ισότητας και δικαιοσύνης. Με την έννοια αυτή, όπως η ίδια η έννοια της εκμετάλλευσης συγκροτείται με αφετηριακή προϋπόθεση το εξατομικευμένο και στρατηγικού χαρακτήρα πράττειν, έτσι κι η άρση των συνθηκών εκμετάλλευσης δεν υπερβαίνει τον εξατομικευμένο και στρατηγικό ορίζοντα των διαπραγματεύσεων. Στο βαθμό που η έννοια της εκμετάλλευσης εξειδικεύεται με την αναφορά σε πραγματικές/τρέχουσες επιλογές, καταλήγει σε θετικιστική αποδοχή των πραγματοποιημένων σχέσεων ιδιοκτησίας· στο βαθμό που θέτει το ζήτημα της άρσης τους, «διαλύεται» σε ένα «παίγνιο» από το οποίο έχουν αφαιρεθεί οι όροι συγκρότησης της κοινωνίας ως κοινωνίας εκμετάλλευσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- A. Carling, 1986, «Rational-Choice Marxism» στο *New Left Review* No 160, σσ. 24-68.
- J. Elster, 1978, *Logic and Society*, Wiley, Chichester.
- J. Elster, 1980, «Reply to Comments» στο *Inquiry*, No 23, σσ. 213-232.
- J. Elster, 1985, *Making Sense of Marx*, Cambridge University Press, Cambridge.
- S. Lash-J. Urry, 1984, «The New Marxism of Collective Action: A critical Analysis» στο *Sociology*, τόμ. 18, No 1, σσ. 33-50.
- A. Levine-E. Sober-E. Olin Wright, 1987, «Marxism and Methodological Individualism» στο *New Left Review*, No 162, σσ. 68-84.
- K. Marx, 1978, *Το Κεφάλαιο*, τόμ. I. [Ελλ. μετάφραση Π. Μαυρομάτη], Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.
- K. Marx, 1989, *Grundrisse: Βασικές Γραμμές της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας*, τόμ. I [Ελλ. μετάφραση Διον. Δίβαρης] Στοχαστής, Αθήνα.
- E. Meiskins Wood, 1989, «Rational-Choice Marxism: Is the game worth the candle?», στο *New Left Review*, No 177, σσ. 41-88.
- M. Olson, 1971, *The Logic of Collective Action*, Harvard University Press, Cambridge Mass.
- J. Roemer, 1978, «Neoclassicism, Marxism and Collective Action» στο *Journal of Economic Issues*, τόμ. 22, σσ. 147-161.
- J. Roemer, 1979, «Mass Action is *not* Individually Rational: A Reply» στο *Journal of Economic Issues*, τόμ. 23, σσ. 763-767.
- J. Roemer, 1981, *Analytical Foundations of Marxian economic Theory*, Cambridge University Press, Cambridge.
- J. Roemer, 1982, «Methodological Individualism and Deductive Marxism» στο *Theory and Society*, τόμ. 11, σσ. 513-519.
- J. Roemer, 1982α, *A General Theory of Exploitation and Class*, Harvard University Press, Cambridge Mass.
- J. Roemer [ED] 1986, *Analytical Marxism*, Cambridge University Press, Cambridge.
- J. Roemer, 1986α, «Rational Choice Marxism: Some issues of method and substance» στο J. Roemer [ED] 1986, σσ. 191-201.
- J. Roemer, 1986β, «New Directions in the Marxian theory of Exploitation and class» στο J. Roemer [ED] 1986, σσ. 81-113.
- C. Taylor, 1980, «Formal Theory in Social Science» στο *Inquiry* No 23, σσ. 139-144.
- M. Weber, 1968, *Economy and Society*, Δύο Τόμοι, University of California Press, Berkeley.
- M. Weber, 1972, *Δοκίμια επί της Θεωρίας των Κοινωνικών Επιστημών*, τόμ. I, [Ελλ. μετάφραση Α. Γρηγορογιάννης], ΕΚΚΕ, Αθήνα.
- M. Weber, 1983, *Βασικές Έννοιες της Κοινωνιολογίας* [Ελλ. μετάφραση Μιχ. Κυπραίος], Κένταυρος, Αθήνα.